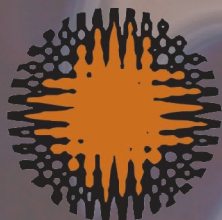

**Унапредување на правото на пристап до социјални и здравствени услуги
за Ромите што употребуваат дроги**

**Improving drug using Romas' right to
access to social and health services**

**Anglipe e hakoјengoro bašo resipe dži e socialnikane thaj sastipaskere servisoja
baše Roma save so labarena droge**

H.O.P.S.

Vanja Dimitrievski

**Anglipe e hakoјengoro bašo resipe dži e socialnikane thaj sastipaskere
servisoja baše Roma save so labarena droge**

HOPS Opcie bašo sasto dživdipe
Skopje, Aprilo 2011

Apstrakto

Sar rezultato katar e institucionalnikane bariere, e Roma ani Makedonia save so labarena droge si but limitirime dži agorutne šajdipa bašo labaripe e socialnikane thaj e sastipaskere arakhipa. O limitirime resipe dži e seervisoja bašo socialnikano thaj sastipaskoro arakhipa barjarela o riziko bašo lengoro sastipe thaj limitirinela olengere šajdipa bašo sastaripe katar o adhinalipa e drogengoro. O pendžaripe e olengere sikavdipaskoro bašo labaripe e drogengoro, olengere sastipaskere praktike thaj trububutnipa bašo sastaripe šaj te del dumo bašo kreiripe e adekvatikane programengoro bašo tiknjaripe e rodipaskoro e drogengoro maškar e Roma thaj bašo sukcesialo sastaripa e romengoro save so labarena droge.

S a i k e r i n

H u l i p e	4
1. Metodologia.....	6
1.1. Etika	8
2. Amalipaskoro hali e Romengoro save so labarena droge ani Makedonia.....	8
3. Sikavdipa e labaripanca e drogengoro maškar e Roma ano Šuto Orizari	13
4. Sastipaskere praktike thaj palpalunipa e sikavdipanca bašo labaripe e drogengoroi	16
5. Trubutnipa thaj šartia bašo sastaripe e adhinalipaskro tare opiatia/opioidia.....	19
6. Biberšale Romia save so labarena droga	24
7. Pošukar keripe dži o resipe dži sastipaskere thaj socialnikane Servisoja	26
Phandlo lafi.....	30
Rekomendacie	32
Bibliografia.....	35

Xulipe

O Statuso savo so isi olen sar majmarginalizirime thaj mačorori etnikani khedin, komparirime e avere etnikane khedipanca taro regiono, savi so isi e Romen ani Makedonia thaj ko Balkano, sikavela limitirime faktoro bašo resipe ke olengere hakoja bašo jekhajekh resipe dži e socialnikane thaj sastipaskere servisoja (Tozija 2008: 60; Gerovska Mitev 2008: 106; Ristovska Dimitrievska 2003: 55-60; Petrova 2003). Thaj uzal adava, sar so vakerela (2008: 60), i Republika Makedonia isi ola kerdo sistemoja bašo socialnikane thaj sastipaskere arakhipa, e Roma, sar jekh tare khedina savenge kodova si majtrubutno, isi olen majtikno resipe dži akala servisoja. Sar majbare resipa bašo tikno resipe e romengoro, dži e adekvatikabe socialnikane thaj sastipaskere servisoja ovena vakerde: i kultura e Romengiri, o bieduciripe, o čororipe, i marginalizacia, duripe e instituciengoro ane save ovena dende akala servisoja, nanipe e personalnikane dokumentengoro (Tozija 2008: 60-62; Ristovska Dimitrievska 2003: 59-60). Numa, akala džanipa anena dži dikhipe thaj o pučipe: “Te si pendžarde e sebestia, soske na ovela arakhlo čhani bašo lokharipe dži e socialnikane thaj sastipaskere servisoja baše Roma?”

Uzal o dženo 34 taro Konstitucionalo e Republika Makedoniakoro, “e dizutne isi olen hako ko socialnikano sigurnipe thaj socialnikano osiguripe zurardo e zakonesa thaj e kolektivnikane phandle lafesa” (Parlamento e RM 1991), a adalesa si jekh thaj e džene 15 thaj 16 taro Zakono bašo socialnikano arakhipa (Oficialnikani patrin ki RM, 79/09). Thaj adjaar, e Konsitutacionalesa ki Republika Makedonia, dženo 39, “sakone dizutneske ovela garantirime o hako ko sastipaskoro arakhipa” (Parlamento e RM 1991). E ulavde čhania bašo realiziripe akale hakojegoro ovela lačhardo e Zakonenca bašo sastipaskoro arakhipa ((Oficialnikani patrin ki RM, 17/97; 10/04; 84/05; 111/05; 65/06; 05/07; 77/08; 67/09; 88/10). Akala terminante ikerena e them ate arakhel jekhajekh resipe dži o socialnikano thaj asastipaskoro arakhipa thaj, ano jekhajekhipe e dende terminantenca, te kerel adekvatikane merke bašo arakhipa e šartengoro bašo realiziripe e dizutnikane hakojegoro.

Numa, e experience sikavena kaj e merke bašo arakhipa jekh jekhajekhutno resipe dži e sastipaskere thaj socialnikane servisoja e romenge but hari ovena kerde ani praktika, majbut kana ovela vakerdo baše sime save so si marginalizirime thaj diskriminirime tare pobuter aspektoja, sar so si i čipota e simenca save so labarena droge. O resipe dži e socialnikane thaj sastipaskere servisoja e Romenge save so labarena droge si pharo na sade bašo lengoro marginaliziripe sar preperutne ki konkretikani etnikani khedin, numa thaj baše stereotipoja thaj e prejudicie phandle e drogenca, savesa džipherde si limitirime olengere šajdipa bašo sastaripe taro adhinalipe e drogendar thaj tiknjaripe e digrakoro tari marginalizacia. Avere rigatar, d-r Liljana Ignjatova taro Centaro baši prevencia thaj tretmano e labaripaskoro thaj adhinalipaskoro tare droge thaj aver psihoaktivnikane supstancie, JZU Psihijatriska bolnica Skopje, thaj d-r Andon E. Cibisev tari JZU Univerzitetaska klinika za toksikologija, Skopje, instance bašo sastaripe e adhinalipaskoro e drogendar, vakerena kaj e roma save so labarena e droge na sikavena baro interesu bašo sastaripe ke vakerde programe bašo sastaripe e adhinalipastar tare droge. Adava sikavela jekhe dikhle kontradiktorinikane situaciate savatar e Roma saven so isi trubutnipa te oven sastarde taro adhinalipe e drogendar nane olen but bari thaj zorali iniciativa thaj/ja odobor baro dendo dumo te

nakhaven e personalnikane thaj e institucionalnikane bariere thaj te realizirinen peskoro hako ko sastaripe.

Akala si e fundavne sebestia baše save o HOPS Opcie bašo sasto dživdipe legarde iniciativa bašo rodljaripe thaj procenipe e džanipangoro, pozengoro thaj e praktikengoro save so si ki relacia e socialnikane thaj sastipaskere servisoja e Romenge save so labarena droge. Akava raporto si rezultato tare evidentvoja save so si lele taro rodljaripe thaj si kerdo e anglederutne gindipasa te šaj te del lačheder piktura bašo praktikiripe thaj patjivkeripe e hakoengoro bašo resipe dži e sastipaskere thaj socialnikane servisoja e Romenge save so labarena droga thaj te del jekh funda baše olengere ponadarutne aktivipa ko autoriziripe e olengere hakoengoro ani lokalnikani khedin, anglo khedipa e dizutnengoro, anglo radžakere institucie thaj anglo lokalnikane, nacionalnikane thaj internacionalnikane faktoroja.

O rodljaripa sine kerdo ano periodo januaro-februaro 2011 berš, telo vastaripe taro HOPS Opcie bašo sasto dživdipe, Makedonia, thaj dende dumesa taro Instituto Putardo Amalipe Budimpešta, Hungaria. I primarnikani resarinakiri grupa ko rodljaripe sine e Roma save so labarena droge, majbut tari skopjakiri komuna Šuto Orizari, a sar sekundarnikani resarinakiri grupa sine astarde thaj klidarde pučutne save so kerena buti ane institucie/organizacie save so anena šajdipe te keren sastipaskere, socialnikane thaj juristikane servisoja baše sime save so labarena droge, numa thaj e Romenge ano sahnipe.

1. Metodologia

O rodljaripe bašo procenipe e džanipaskoro, pozengoro thaj e praktikengoro save so si ki relacia e resipasa dži e socialnikane thaj sastipaskere servisoja e Romenge save so labarena droge si kotor e proektostar “Sastipe e Romenge” (Roma Health Project). O raporto e rodljaripaskoro trubul te ovel funda bašo vazdipe e buvleder putarde kampanjakoro prekal save ka oven akharde e autorizirime institucie thaj organizacie te vazden pobari sama tare institucionalnikane bariere save so e Romenge save so labarena droge dela olen limito dži o resipe e adekvatikane sastipaskere, socialnikane thaj juristikane servisoja thaj te vazdel proceso bašo arakhipe e jekhutne čhanengoro bašo anglipe olengere hakojegoro.

O rodljaripe ulo kerdo ano periodo januaro-februaro 2011 berš, telo vastaripe taro HOPS Opcie bašo sasto dživdipe, Makedonia. Dendo dumo e rodljaripaske denda o Instituto Putardo amalipe Budimpešta, Hungaria. Ano rodljaripe si labarde etnografikane metode: strukturirime intervju, bistrukturirime intervju, biformalnikane lafikeripa thaj opservacia, a labarde si thaj e akanutne evidentoja tare institucie/organizacie save so dena socialnikane, sastipaskere thaj juristikane servisoja, sar thaj džipherdi literature thaj hangoja taro Internet bašo amalikano hali e romengoro ano nakhlo vaxt thaj ano akanutno vaxt.

I irada/namera e rodljaripaskoro sine te kerel procenipe e džanipaskoro, pozengoro thaj e praktikengoro e Romenge save so labarena droge bašo ikerdipe olengere sastipaske majbut baši specifika olengere statuseskoro sar labarutne e drogenge. Pobaro kotor e rodljaripastar ulo kerdo ani komuna Šuto Orizari, Skopje sar kupatni kote so isi majbut romane dizutne ani Makedonia (Tozija 2008: 59) thaj savate isi evidentoja bašo bajrovutno trendo bašo labaripe e drogengoro. Pobuter tare pučutne ($b = 21$) tari primarnikani resarinakiri grupa e Romengiri save so labarena droge dživdinena ano Šuto Orizari, 2 pučutne dživdinena ano Topansko Pole, a 2 pučutne nane ole olen definirime savaxtuno than dživdipaskoro. Thaj adjaar, tare sa e 25 pučutne save so labarena droge, 24 pučutne (96%) si Roma thaj 1 pučutno (4%) si Albance savo so barilo thaj dživdinela maškar e Roma ano Šuto Orizari. Sa e pučutne tari primarnikani resarinakiri grupa si astarde thaj 3 (12%) Romane džuvlja save so labarena droga thaj 6 (24%) biberšale Roma save so labarena droge. Numa pale, trubul te ovel vakerdo kaja akala grupe e pučutnengere phareder kerena kontakto, adaleske so e džuvljane labarutne e drogengoro majbut adhinena e mušendar save so isi olen dajatva olenge, a pobuter e biberšale labarutnengoro e drogengoro nane olen jekh than kote so dživdinena thaj bareder kotor e vaxtestar nakhena ano mangipe devleske thaj čoripe ano centro e Skopjeskoro.

Sekundarnikani resarinakiri grupa bašo rodljaripe sine e butjarne save so šajdakerena socialnikane, sastipaskere thaj juristikane servisoja baše sime save so labarena droge, numa thaj e Romenge ano sahnipe. Akale kotoresa taro rodljaripe sine astarde e butjarne ano: Centro baši prevencia thaj tretmano ko labaripe thaj adhinalipe e drogendar thaj aver psihoaktivnikane supstance, ki JZU Psihijatriska bolnica Skopje, JZU Univerziteteska klinika za toksikologija, HOPS Opcie bašo sasto dživdipe thaj H.E.R.A. Asocijacia baši sastipaskiri edukacia thaj rodljaripe. E intervjuja, e biformalnikane lafikeripa thaj i xramome korespondencia e butjarnenca ane akala institucie/organizacie isi baro džanipe ko kerdipe e akale raporteskoro adaleske so dende amen dumo te oven pherde e pobuter čučipa ane evidentoja lele taro tereneskoro rodljaripe.

Sar so si angleder vakerdo, ano rodljaripe si labarde akala etnografikane metode: strukturirime intervju, bistrukturirime intervju, biformalnikane lafikeripa thaj opservacia. O Strukturirime intervju thaj i opservacia si labarde ano thavdipe e rodljaripaskoro maškar e sime save so labarena droge, a o bistrukturirimo intervju, biformalnikane lafikeripa thaj opservacia ko rodljaripe tare autorizirime institucie/organizacie. O rodljaripaskoro egzamplo, uzal e labarde metode si sikavdo ani tabela 1.

Tabela 1: Rodljaripaskoro egzamplo

	Strukturirime intervju	Bistrukturirime intervju	Opservacia	Biformalnikane lafikeripa	Xramome korespondencia
Roma save so labarena droge	25	0	23	2	0
Centro baši prevencia thaj tretmano ko labaripe thaj adhinalipe e drogendar thaj aver psihoaktivnikane supstance, ki JZU Psihijatriska bolnica – Skopje,	0	1	1	0	1
JZU Univerzitetaska klinika za toksikologija	0	1	1	0	0
HOPS – Opcie bašo sasto dživdipe	0	0	2	5	1
H.E.R.A. – Asocijacia baši sastipaskiri edukacia thaj rodljaripe	0	2	1	0	1

Sa e lafikeripa sine kerde bizo džipherdo rekordipe e diktafonosa ja pale video kamera. O vastutno evidentiripe e lafikeripangoro, kotorvale, negativnikane sine kerde asarisa ko kvaliteto thaj kvantiteto e terenskere evidentonge. But terenskere evidentvoja sine našalde adaleske so nane audio thaj/ja video xramovipe olendar. Avere rigatar, o biformalnikano resipe ano rodljaripe thaj sikavde pumen sar but pozitivnikani praktika adaleske so sine but pošukar praktika adaleske so sine dikhlo kaj e pučutne but putarde sine thaj ulavde amenca pumare nakhle vaxteskere experience thaj džanipa.

Sar džipheripa e terenskere rodljaripande, bašo keripe akale raporteste si labarde thaj e akanutne evidentvoja tare institucie/organizacie astarde e rodljaripasa thaj džipherde literaturasa thaj e hangonca taro Internet bašo amalikano hali e Romengoro ano nakhlipe thaj ano avdisutno vaxt.

1.1. Etika

Sa e intervjuja e Romenca save so labarena e droge si ikalde anonimnikane thaj ano jekha jekhipe e pučutnenca. Sa e participantenge bare samasa sine vakerdo o principio kaj šaj te len than te mangena thaj o patjavipe bašo leipe than ano rodljaripe, a ano raporto na ovena vakerde e personalnikane evidentvoja nijekhe pučutneskere ja pale e simakiri/re save so si dende e pučutnendar. E biberšale pučutnendar si intervjuirime e dende ojavakeripasa tare olengere daja/dada ja pale phuredera.

Akaja studija nane ola irada te rodel došalutne thaj te del olen osudipe, numa te vazdel o putardipe baši kerdi problematika thaj inicijativipa bašo arakhipe e kvalitetnikane soluciengoro save so si lače baše sa agorutne labarutne tare planirime intervencie.

2. Amalipaskiri situacia e Romengiri save so labarena droge ani Makedonia

Sar so vakerela i Fimka Tozija ano peskoro referato baši: Socialnikani inkluzia e Romenge ano sastipe” citirindo e oficialnikane evidentvoja ko Themakoro zavodo baši statistika, e xramovipasa taro 2002 ani Republika Makedonia sine registririme 53.879 dživdutne Roma, savendar majbaro numero (13.311 Roma) dživdinde ani komuna Šuto Orizari, ani diz Skopje. (Tozija 2008: 59) Adava anela kaj e Roma ano sa o gin taro 20.800 dživdutne ani komuna Šuto Orizari (MLS 2009) lena than uzal o 64%.

E Roma ovena esapime sar majmarginalizirime thaj majčorori etnikani khedin ani Republika Makedonia, save so dživdinena ane perifernikane kotora tare kupatnja thaj izolirime tare avera etnikane khedina save so dživdinena ani Makedonia. Pobuter e Romendar si bibutjarne thaj nane olen savxtuno hango tare resursia baši egzistencia. Dživdinena ane pobuter dženengere familie, ane substandardikane šartia, ane, ane khera saven nane than bešipaske. Baro gin e Romendar na agorkerena o fundavno sikljovipe, a tikno gin olendar džana ponadari ano maškarutno sikljovipe, sade nekobor džana ki uči škola. (Tozija 2008; Ristovska Dimitrievska 2003; Petrova 2003; Zoon 2001: 67-76)

Leindo akava ko dikhipe e vakerde karakteristike e Romengere sar khedin, šaj te ikalen phandlo lafi kaj adala saven isi trubutnipe taro adekvatikano resipe e zakoneskere garantirime socialnikane thaj sastipaskere servisoja. Numa pale. Avere rigatar tare proporcionalnikane trubutnipa, e Roma si etnikani khedin sava so isi limitirime resipe dži e socialnikane thaj sastipaskere servisoja, so džipherde kerela asari ko kompleksnipe e olengere amalipaskere statuseskoro thaj ko phagipe e olengere sastipaskere haleske. (Tozija 2008: 62-63; Ristovska Dimitrievska 2003: 60; Zoon 2001: 104) Sar majbaro pharipe bašo resipe dži e socialnikane thaj sastipaskere servisoja ovela vakerdo o nanipe e dokumentengoro baši personalnikani identifikacia thaj dokumentvoja savenca e rodutne e servisongere šaj te zuraren o hako tare rodime servisoja (Petrova 2003; Zoon 2001: 72) Numa, kana ka ovel lelo ko dikhipe kaj e themutne ki Republika Makedonia relativnikane lokho šaj te aven dži e dokumentvoja baši personalno identifikacia, ovela putardo o pučipe baše pokompleksnikane institucionalnikane bariere save so ani bari merka adhinena e zakoneskere regulativatar thaj e autorizirime instituciendar, numa thaj

thaj adjaar, thaj tari romani tradicia.

Uzal o dzeno 34 taro Konstitucionalo e Republika Makedoniakoro, “e dizutne isi olen hako ko socialnikano sigurnipe thaj socialnikano osiguripe zurarde e zakonesa thaj e kolketivnikane phandle lafesa” (Parlamento ki RM 1991), a adalesa ovela zurardo thaj e dzenesa 15 thaj 16 taro Zakono bašo socialnikano arakhipe (Oficialnikani patrin ki RM, 79/09). Thaj adjaar, e Konstitucionalesa ani Republika Makedonia, dzeno 39, “sakone dizutneske ovela garantirime o hako ko sastipaskoro arakhipe” (Parlamento ki RM 1991). E ulavde čhania bašo realiziripe akale hakoskere ovena lačharde e Zakonesa bašo sastipaskoro arakhipe (Oficialnikani patrin ki RM, 17/97; 10/04; 84/05; 111/05; 65/06; 05/07; 77/08; 67/09; 88/10). Akala terminante dena obligacia e themake te arakhen jekhajekh resipe dži o socialnikano thaj sastipaskoro arakhipe thaj, ano jekhajekhipe e lejarde terminantenca, te len adekvatikane merke bašo arakhipe e šartengoro bašo realiziripe e dizutnikane hekojengoro.

Sar džipheripe e zakoneskere garantirime hakojengoro ko socialnikano thaj sastipaskoro arakhipe, o Ministeripe baši buti thaj socialnikani politika, minsalo e kišlipaskoro ko tradiciolanikano resipe ke zumavdipa baši integracia e Romengiri, ano 2005 berš ikalela Nacionalnikani strategija e Romenge ani Republika Makedonia, savakiri resarin sine te kerel integracia e Romengiri ane šerutne amalikane thaj ekonomikane thavdipa. (Ministeripe baši buti thaj socialnikani politika 2005). O anipe e Nacionalnikane strategiakoro e Romnege ani Republika Makedonia vaxtikane si jekhajekh maškarthemutne programasa “Dekada baši inkluzia e Romengiri 2005-2015”, savakere resarina si kotorvale phandle e resarinenca e Nacionalnikane strategiasa. (Ministeripe baši buti thaj socijalnikani politika 2005: 8-9) I Dekada baši inkluzia e Romengiri lejja te ovel kerdi ano februaru 2005 berš ki iniciativa e radžengiri tari Bugaria, Makedonia, Rumunia, Slovačka, Srbia, Hungaria, Hrvatska, Crna Gora thaj Česka. Prioritetnikane ranika ki Dekada baši inkluzia e Romengiri si: edukacia, sastipe, butjarnipe thaj kheripe. (Dekada baši inkluzia e Romengiri 2008: 13) Uzal e jekhto raportoja, i Makedonija ano 2007 berš kerda anglipe ano džaibe angle e socialnikane inkluziakoro e Romengiri, komparirime ki relacia e 2005-2006 beršesa, numa si panda dur taro pferdo realiziripe e dende resarinengoro, majbut ane ranika e sastipaskoro, ja pale e šajdaripaskoro jekhajekh resipe dži e sastipaskere servisoja baše Roma. (Dekada baši inkluzia e Romengiri 2008: 19; 25-26)

E avutne misala si but lačo sikavdipaskoro drom kaj i Makedonia trubul te del but dendina te šaj te realizirinel e resarina save so korkori kerda thaj te anel jekhajekh resipe e socialnikane thaj sastipaskere šartengoro sa e dizutnenge. But Roma našti te realizirinen e zakoneskere zagwarantirime hakoja ko socialnikano thaj sastipaskoro osiguripe adaleske so, baši i praktika e čhave te oven biame ane kherutne šartia, thaj nane evidentirime kaj si dživde sar subjektoja. (Zoon 2001: 104) Tari aver rig, uzal 23% tare sime save so si bizo themutnipe ani Republika Makedonia si Roma thaj leindo ko dikhipa kaj si pobuter olendar bi butjakoro, thaj adjaar nane olen resipe dži o socialnikano thaj sastipaskoro osiguripe. (Tozija 2008: 62-63; Zoon 2001: 107)

Aver limitiripaskoro faktoro bašo resipe dži e zakoneskere garantirime socialnikane thaj sastipaskere servisoja si praktika bašo phandipe e avralinstitucionalnikane prandinengoro, ja pale e prandina save so ovena phandle sade upral i funda e romane tradiciakoro thaj nane evidentirime ane autorizirime institucie. Adaleske, but fare ovela o jekh tare prandinakere amala

thaj e čhave te oven labarutne e socialnikane dende dumeskoro thaj/ja sastipaskoro osiguripe, džikote o aver prandinakoro amal našti te kerel realizacia ko hako dži akala servisoja. (Zoon 2001: 111-112)

Adala Roma save so nane olen arakhle dokumentia bašo realiziripe e hakoskoro dži o resipe disave terminirime servoske khuvena pumen thaj aver institucionalnikane barierenca save so avena taro dženo 30 taro Zakono bašo sastipaskoro arakhipe, ano savo ovela vakerdo kaj e osigurenikoja save so kerena osiguripe pobuter tare 4 (štar) džene peskere familiatar trubul džipherde te pokinen bašo sastipaskoro osiguripe sakoneske savo so nakhela i anglodikhli gin tare 5 (pandž) džene. (Oficialnikani patrin ki RM, 17/97) Akale dženesa taro zakono o hako e resipaskoro e Romengoro bašo resipe dži e sastipaskere servisoja ovela pokompleksnikano adaleske so e Roma, sar palo disavow normative, dživdinena ane pobuter dženengiri ja pale pobuter generaciakere familie save so bešena jekhe khereste, a adaleske e socialnikane butjarne tretirinena olen sar jekh familia thaj limitirinena olenge o hako ko bilovengoro sastipaskoro osiguripe. (Zoon 2001: 74-75) Ina Zon (Ina Zoon) vakerela misal ano savo o socialnikano butjarno dela konsilo e dajake/dadeske te del aplikacia kaj isi ole sade trin čhave, tare sa e šov so isi ole, te šaj oleskiri familia te ovel ola hako ko sastipaskoro osiguripe, bizo te pokinel džipherde ardžipa bašo sastipaskoro osiguripe e avere čhavege. Adaleske so e daj/dade na sine love bašo džipherdo sastipaskoro osiguripe, vov šundja o deipe godi e socialnikane butjarneskoro, numa pala adava e čhave saven so nane sastipaskoro osiguripe džana sine ko doktoro e sastipaskere legitimacienca tare čhave saven so sine osiguripe. Sar palpalunipe akaleske, uzal adava so si kerdo phagipe na ovela dendo thaj normalnikano deletipe e sastipaskere historiakoro thaj ke osigurenikoja thaj ke čhave save si bizo osiguripe. (Zoon 2001: 110-111)

Uzal o dženo 12 taro Zakono bašo sastipaskoro arakhipe, e simen saven nane osigurime pali nijekh funda taro dendo dženo, šaj te len sastipaskoro osiguripe sar tiknevaxteskere bibutjarne sime, numa džikaj na kerena aplikacia ki organizacia savi so si autorizirime e butjenge ko butikeripe thaj ani čipotana kana nane olen dujto funda bašo osiguripe. (Oficialnikani patrin ki RM, 17/97) Adava anela kaj e bibutjarne Roma, save so ani Makedonia isi trujal 71% tare sa e numero e Romengoro ani them (Tozija 2008: 60), šaj te resen dži o hako ko sastipaskoro osiguripe džikobor si aplicirime ane reoneskere jekhina ki Agencia bašo butjarnipe ki Republika Makedonia. Numa adava hako šaj te ikeren sade nekobor savaxtune thaj tikne vaxteskere aplicirime ano vaxtuno intervalo terminirime taro Ministeripe baši buti thaj socialnikani politika. Bašo bivaxtuno apliciripe ani reoneskiri jekhin e Agenciatar bašo butjarnipe e labarutne ovena khosle tari evidencia, savesa našalena thaj o hako ko sastipaskoro osiguripe. Adala so si khosle e evidenciatar ki Agencia bašo butjarnipe šaj pale te den aplikacia thaj te realizirine o hako ko sastipaskoro osiguripe palo thavdipe e dende sankciakere rokoskoro tare 12 kalendarengere masekondar.

O učo procento tare bibutjarne direktikane si ko pašipe thaj e dživdipaskere standardosa e Romengoro. O čororipe savesa khuvena pumen e Roma (Tozija 2008: 60; Ristovska Dimitrievska 2003: 63-66; Zoon 2001: 67) direktikane kerela asari thaj ke olengere šajdipa bašo jekhajekhutno resipe dži e zakoneskere garantirime hakojengoro ko socialnikano thaj sastipaskoro osiguripe. Isi but misala e Romengoro tari Šuto Orizari save so na džana ko doktoro adaleske so nane olen love autobuseske. I Ljatifa Sikovska thaj Aida Mustafovska, romane

sastipaskere mediatoroja ano khedipe e dizutnengoro H.E.R.A. thaj aktivistia ano khedipe „Ambrela”, vakerena kaj isi misal jekhe terne Romane džuvljake savi so si khamni trubul te džal pobuter taro 8 kilometria ano jekh drom te šaj taro Šuto Orizari te dikhljarel pes ko JZU Univerzitetska klinika baši ginekologija thaj akušerstvo, sade adaleske so na sine ola 30 denaria autobuseskere kartenge ano jekh drom. E pučutne save so kerde e tereneskere rodljaripa vakerena kaj o nanipe e finansingere resursengoro thaj o duripe e hospitalengoro bašo sastaripe e adhinalipaskoro tare opiatia si kotor e sebensendar soske ačhile te sastaren pumen ja pale soske na lele te keren proceso e sataripaskoro dži akana. Adalenge so anšti te haljoven sar si šajutno disavo manuš te xardžinel e love bašo opiatia/opiodia, a te našti re ulavel love bašo leskoro sastaripe, d-r Liljana Ignjatova ani peskiri doktorikani disertacia vakerela kaj o opiadnikano adhinalipe si “kompleksnikano sastipaskoro hali...savi so phareder ovela kontrolirime bašo kompulzivnikano trubutnipe tari droga, savi so legarela dži e pale iranipaskoro labardipe e drogakoro thaj uzal e negativnikane sastipaskere palpalunipa”, a adaleske si thaj o trubutnipe tare opiatia thaj ovela jekhajekh kerdi e trubutnipanca bašo habe ja pale hava. (Ignjatova 2010: 11)

O čororipe e Romengoro direktikane si phandlo e olengere bisikljovipasa (Tozija 2008: 61; Ristovska Dimitrievska 2003: 61-66), numa, o bisikljovipe si thaj jekh limitiripaskoro faktoro bašo praktikipiripe e hakoskoro ko socialnikano thaj sastipaskoro osiguripe. E evidentvoja lele e rodljaripasa sikavena kaj isi Roma save so labarena droge thaj save si bisikljovne, na pendžarena odobor i diz Skopje thaj našti te aven dži e ibnstitucie/organizacie ane save šaj te realizirine peskere hakoja bašo socialnikano thaj sastipaskoro osiguripe thaj adaleske isi olen trubutnipe taro resipe dži i phirnikani sima savi so ka legarel olen dži i konkretikani institucia/organizacia thaj ka del olen dumo ano pheripe e trubutne formularenge thaj ani komunikacia e autorizirime ofisonca. Adaleske e Roma save so labarena droge thaj isi olen asavko trubutnipe, thaj si jekh thaj sa e avere labarutnenge e drogengoro savenca kerela kontakto, o HOPS kerda angazmano peskere socialnikane butjarnenge save so dena dumo e klientonge te aven dži e trubutne dokumentoja thaj te keren komunikacia e autorizirime ofisonca te šaj te keren realizacia e zagarrantirime hakojenje ko socialnikano thaj sastipaskoro osiguripe, džikaj i H.E.R.A. Asociacia baši sastipaskiri thaj rodljaripa realizirinela asavke aktivipa maškar o sahno romano dživdutnipe ani komuna Šuto Orizari, ano Skopje.

Isi auktoroja save so arakhena asavki amalikani situacia ko Roma ani olengiri specifikani kultura. Adjaar, Piter T. Lison (Peter T. Leeson) gindinela kaj o patjavipe e Romengoro kaj e na-Roma si ruhikane džungale si but bilače e Romenge, anela dži o distanciripe e romengoro tare na-Roma (Leeson 2010). O gidnipe kaj o “andruno badani” sar biužo thaj o džanipe savo so e Roma dena adaleske so si “užo”, dikhindo te arakhen pumen e “biužestar”, so si thaj “bilače”, šaj te ovel lelo sar jekh tikno vakeripe soske e na-Roma esapinena e Romen sar “džungale” thaj “bicivilizirime” (Bouvi 2009: 65-68) Akale vakeripaske o Angus Frejzer (Angus Fraser) dela thaj kaj e Roma ani sahni Europa, pobuter vaj pohari, taro olengoro avipe akate, sine sak vaxt teli savaxtuni diskriminacia thaj paladipe tare radža savenge so uli phari olengiri nomadikani kultura thaj kaj ola zumavde pumen te oven integririme ane akanutne sistemoja ja pale te oven paldime thaj adalesa mudarde. Asavki sine thaj i relacia kori e Roma thaj olengere rigatar e naromane dživditnipaskoro, savo so našti sine te haljovel e adetia thaj e patjavipa kori e roma thaj olengere profesie sar so si manuša save so dikhena ki palma, eglendžie/zabavuvači, kinobikinutne,

bikinitne grastengere, save so but fare labarde e romen sar sakodivutne došale manuša baše sa e bihaljovde kriminalnikane kotora ane kupatnja savende so kerde vizite e romenge. E Roma na mangle te leljaren e institucionalnikane forme taro naromano dživdutnipe thaj kerde insistiripe te ikeren peskiri kultura, thaj adaleske ačhile marginalizirime thaj bizo resipe dži o socialnikano thaj sastipaskoro osiguripe. (Frejzer 2003) Numa, i Dimitrina Petrova vakerela kaj sa akala poze si bilače thaj olakoro gindipe si kaj e Roma na kerena distanciripe e na-Romendar thaj nane čače kaj e Roma ano avdisutno vaxt na mangena te komunikirinen e akanutne instituciendar thaj dela akcento kaj ola si viktimia ki akanutni diskriminacia thaj marginalizacia tari rig e instusiengiri save so nane olen haljovipe bašo lengoro hali thaj kultura. (Petrova 2003) Akaja poza ikerena thaj i Ljatifa Sikovska thaj Aida Mustafovska, save so ano lafikeripe savo so sas kerdo ane fremia e terenskere rodljaripaskoro, upral olengoro personalno keripe buti, dena zurardipe kaj isi diskriminatorkane thaj ignorantnikane relacie e oficialutnendar ane autorizirime institucie/organizacie kori e Roma so anela hošipe taro inferiornipe thaj našipe kodole instituciendar/organizaciendar. Kana disavow Rom ja Romani džuvli ka dikhel kodova bilačo hošipe, o xaberi kodoleske but sigate ovela vakerdo thaj e avere romenge thaj ola na mangena ponadari te aven ani konkretikani institucia/organizacia te roden serviso savo so si olenge zakonesa garantirime. Ani sakoja čipota, biathinale adalestar si ja na i kultura e Romengiri fundirime ki savxtuni diskriminacia ja pale i savxtuni diskriminacia si rezultato taro bihaljovipe e romane kulturakoro, i kultura trubul te ovel leli sar jekh baro faktoro ko planiripe e politikengoro so e romenge ka anen jekhajekh resipe dži e socialnikane thaj sastipaskere servisoja save so si garantirime baše sa e dizutne ki Republika Makedonia.

I karakteristika savi so sikavela o generalnikano hali e Romengoro ani Makedonia si jekhajekh e kerde butjencar thaj ko xramovipe olengere amalikane haleskoro e Romengoro save so labarena droge ani Republika Makedonia.

E Roma save so labarena droge khuvena pumen e institucionalnikane barierenca thaj isi olen eksperienca ke kodola personalna bariere ko zumavdipe te keren realizacia ke peskere hakoja ko socialnikano thaj sastipaskoro osiguripe. Numa, adava so si specifikano ani lengiri čipota si e siklipa te labaren droge, majbut te isi olen ko dikhipa kaj ola šaj te keren socialnikane thaj sastipaskere palpalunipa na sade ko individualco savo so labarela droge, numa thaj ki oleskiri familia thaj buvleder ki amalikani khedin (Budžakoski 2001: 123-132). UZal e socialnikane thaj e sastipaskere palpalunipa, e Roma save so labarena droge, uzal e marginalizirime statusia savo so isi olen sar Roma, si marginalizirime thaj osudime thaj sar labarutne e drogengoro, so anela dži i multiplikacia e aspektonogoro ki marginalizacia thaj diskriminacia.

3. Siklipa phandle e labaripasa e drogengoro maškar e Roma ano Šuto Orizari

O baro čipotipe e labaripaskoro thaj bilače labaripaskoro e drogengoro so taro dujto ekvašipe e 20 šeliberšeskoro lelja te buvljol ani lumia, taro starto e 90-to beršengoro lelja but sigate te astarel thaj e Republika Makedonia (Ignjatova 2010: 12-14; Grund i Nolimal 1995) na nakhlo thaj e Romen. Mujal kodole stereotipengoro, save so si maškar e dživdutne ano periodo e socializmoskoro, kaj e droge si privilegija e uče amalipaskere plastongiri, i praktika sikavela kaj ane nakhle biš berš sikavena kaj ano avdisutno vaxt e droge ani Makedonia si resle ane sa e amalikane poslastice thaj maškar sa e etnikane khedina.

Ano jekh rodljaripe so o HOPS Opcie bašo sasto dživdipe kerda ano maj 2000 berš ano Šuto Orizari, sikavda kaj sa pobuter labardi droga maškar e terne roma si o heroino. Adava so sine karakteristika si thaj so isi maškar e terne Roma save so jekhto eksperienca sine olen majbut e heroinesa thaj save, sar so vakerena, kana lele te len o heroino adaleske na džanle so si adava, a labarde ole adaleske so sine olenge but šukar. Thaj palo kodova, kana lele te hošinen e simptomia tari apstencialnikani kriza ule minsale kaj ola lena heroino thaj kaj kodova kerela adhinalipe. Panda ko adava vaxt sine identificirime sar but biberšale Roma save so labarena heroino, savendar o majtikno sine ko 12 beršengoro baripe, a heroino lele te labaren ko 10 berš. But Roma, majbut e biberšale, so ano kodova periodo injektirinde heroino, isi olen praktika te labaren avereskoro, ja pale angledrutno labardo priboro bašo injektiripe thaj na sine minsale baše palpalunipa tari kodoja praktika. Tadani, thaj sar avdibe, o kvaliteto e heroineskoro šaj sine te ovel lelo ano Šuto Orizari sine but tikne kvalitetosa. O majnevo rodljaripe, realizirime ko starto e 2011 berš, sikavda kaj i praktika bašo labaripe e opiatengoro.opioidengoro maškar e Roma ani Šuto Orizari thaj ano Topaansko pole, isi olen tendencia ko barjovipe, a i teluni barikani grupa si but tikni. Adjaar, 6 pučutne, ja pale 24% tare sa e pučutne, ano vaxt kana si kerdo o rodljaripe, sine ko baripe telo 18 berš, a olendar 3, ja pale 50% tare sa e biberšale pučutne si ko baripe telo 15 berša. O majtikno pučutno sine ko 12 berš. Sar so vakerde e biberšale pučutne, isi baro gin e biberšale Romengoro save so but tikne lena te len droga. Ovela vakerdo kaj oftoberšengere čhave, thaj tikneder, labarena marihuana ja/thaj heroino, a sine thaj vakerdo misal bašo dujeberšengoro čhavo save so isi ole siklipe te soluhu lel lepako.

Majbut labarde psihoaktivnikane supstancie maškar e Roma ani Šuto Orizari si o heroino. Tare sa e 25 pučutne lele akale rodljaripasa, 21 (84%) pučutne vakerde kaj majbut lena heroino, 2 (8%) pučutne sastarena pumen e adhinalipastar e supstituciakere terapiasa e metadonesa, numa jekh olendar putarde vakerela kaj uzal i metadonikani terapia injektirinela thaj heroino, 1 (4%) pučutno majbut lela metadono lelo “ko kalo” taro dilero thaj 1 (4%) pučutno, ano periodo kana si kerdo o rodljaripe, lelja sade marihuana sukcesiale štaremasekongere apstiniripasa tare opiatia/opioidia. Jekh pučutno, tare adala 21 save so lena heroino, ano periodo kana si kerdo o rodljaripe ulo sastardo taro adhinipe e kerdipasa e supstituciakere terapiasa e buprenorfinesa, numa e dikhipasa so o buprenorfino trubul te ovel lelo e peskere lovenca, na ikerda i kerdi terapia dži agor thaj pale lelja te lel heroino.

Tabela 2: Mabut labarde psihoaktivnikane supstancie

Heroino	21	84,00%
Metadono (ko kalo)	1	4,00%
Metadono (terapija)	1	4,00%
Metadono (terapija) + heroino	1	4,00%
Marihuana	1	4,00%
SA	25	100,00%

Uzal o leipe e heroineskoro, ja pale ko bilačo leipe e metadoneskoro, sar primarnikani psihoaktivnikani supstancia, sa e pučutne, numa jekh, isi olen praktika te labaren thaj aver droge, maškar save but fare labarena: marihuana, sedativi, benzodiazepini, analgetikoja (tramadol), a disave vakerena kaj lena thaj e preakere droge sar so si lepako, kokaino, ekstazi, LSD. Jekh pučutni vakerda kaj lelja sa e droge save so šaj te oven lele ani Makedonia, numa uzal e evidentvoja taro lafikeripe, dikholja kaj sine ko amalipe e labarutnenva save so avena olakere khedinar, so anda olake resipe dži e but droge. E akanutne džidžanipa sikavena kaj pobuter Roma na sikavena baro interesu bašo eksperimentiripe e avere tiponca droge, a bute Romenge, numa e biberšalenge, nane olenge pendžarde e tipoja droge save so si ani Makedonia. Sedativia, benzodiazepinia thaj analgetikoja labarena sade te šaj te nakhaven e apsistencialnikane krize, kana nane olen love bašo heroino.

Majbaro čhani bašo labaripe e heroineskoro, sar thaj metadoneskoro si o injektiripe. Tare sa e 25 pučutne lele e rodljaripasa, 14 (56%) vakerde kaj injektirinena heroino thaj/ja metadono, 5 (20%) pučutne „šmrkinena” heroino prekal nakh, 4 (16%) pučutne inhalirinena, „ki folia”, ja pale lena soluhosa o thuv taro heroinot so tatarena ki aluminiumeskiri folia, 1 (4%) pučutne na labarena droge, numa piana metadono so lena sar supstituciakiri terapija thaj adava 1 (4%) pučutno so apsiritinela taro labaripe e heroineskoro thuvarela marihuana.

Tabela 3: Majbaro čhani bašo labardipe ko psihoaktivnikane supstancie

Ko nakh	5	20,00%
Inhaliripe	4	16,00%
Injektiripe	12	48,00%
Piela metadono	1	4,00%
Piela thaj injektirinela (heroino, metadono)	2	8,00%
Piela marihuana	1	4,00%
SA	25	100,00%

Numa pale, pobuter e pučutnendar, save so injektirinena heroino, vakerde kaj ano nakhlipe praktikirinde te injektirinen, numa činavde kodoja praktika adaleske so pobuter našti te arakhen vene ane save ka injektirinen o heroino. Disave olendar vakerde kaj ka nevakeren kodoja praktika. Aver pučljarde vakerde ačhile e injektiripasa adaleske so planirinena te ačhaven te labaren e droge thaj kaj adava si lenge dosadno te injektirinen thaj isi olen finansiakere pharipa thaj adaleske našti pobuter te labaren adaja droga ko adava čhani.

I praktika te ciden pumen taro inkejtiripe heroino si but interesnikani thaj dikholja olenge kaj si specifikani sade e Romenge, adaleske so sa džiakanutne rodljaripa thaj experience sikavena kaj e sime tari biromani khedin save so injektirinena heroino but phareder ikalena pumen taro labardipe e heroineskoro adaleske so o specifikano hoši sit e kerel 'fleš' thaj kodova si specifikano hali so dela našaldipa savi so ola vakerena ola "stoniripe". But sime save so injektirinena opijatia/opioidia vakerena kaj kana na sine olen opijatia/opioidia kerde te injektirinen pani sade te den pumen godi ko adava specifikano hoši, savo so si ko hali save so ola esapinena sar ulavdo tipo e adhinipaskoro taro injektiripe thaj vakerde ole sar "iglomania". Adaleske si but bisakodivutno so akaja čipota na ovela arakhli maškar e Roma ano Šuto Orizari save so injektirinena opiatia/opioidia. Haljovdovela, uzal o vakerdipe e simengoro so injektirinena opiatia/opioidia, e thavdipasa e vahteskoro ovela vazdime o toleriripe thaj pharo sit e ovel hošime adava „fleš”, numa baše pobuter olendar kodova si motivo te džan ponadari panda zuraleder te injektirinen opiatia/opioidia.

Mangindo te arakhen e vakerdipa soske e Roma save so labarena heroino odobor lokhe te ciden pumen e praktikatar te injektirinen, kerdem lafi nekobore simenca savenge sine paše i problematika e drogengiri, numa ola ane kodola diskusie sine pharo te ovel ikaldo kodova konkretikano džanipe ja konkretikano phandlo lafi. Jekh tare vakerdipa sine kaj o kvaliteto so si, ja pale o užipe e heroineskoro savo so ovela bikime ano Šuto Orizari te mukhel šajdipe e pučljarde save so si ko akava rodljaripe, nikana ano sahnipe ne sine olen eksperinca adale hošesa so kerela o injektiripe opiatia/opioidia. O heroino so ovela bikime ano Šuto Orizari si but ponakuč, ja pale šaj te ovel kindo bašo 100,00 ja 200,00 denari jekhe "paklake" ani komparacia e jekhe paklake so ovela bikime ane avera kotora e Skopjeskoro thaj savende šaj te ovel kindo heroino save isi lačheder kvaliteto. Aver vakerdipe savo so šaj te ovel dendo sar vakerdipe kaj pobuter e lungoberšeskere labarutnengoro taro heroino taro Šuto Orizari ano periodo kana si kerdo o rodljaripe sine ano phandlipe thaj e pučutne sine ano phandlipe thaj nane olen lungovaxteskoro labaripe e drogakoro, ja pale heroino labarena pobuter tari rekreacia, numa e experience taro terenskoro rodljaripe sikavena kaj isi olen lungeder leipe e drogakoro thaj kaj hošinena e simptomija tari apstinencialnikani kriza kana na lena heroino. Biathinale adalestar kana si o čačikano vakerdipe bašo jekhutno nakhavipe tari injektiripe ko aver čhani ko labaripe e heroineskoro, akaja čipota trubul te ovel dikhli ko planiripe e politikengoro e drogengoro maškar e Roma.

4. Sastipaskere praktike thaj palpalunipa phandle e siklipasa e labaripastar e drogengoro

E pučutne leljarde e rodljaripasa ovena vakerde kaj isi olen poserioznikane sastipaskere palpalunipa bašo siklipa save so sip handle e labaripasa e drogengoro. Jekh tare pučutne vakerda kaj taro vaxt kana labarela heroino, na hošinda nisavo sastipaskoro pharipe. Kotor e pučljardendar save so injektirinena heroino ano nakhlo vaxt, vakerena kaj si olenge “našalde' e vene thaj nane olen šuvlipa thaj apcesia, sar palpalunipe e lungoxteskere thaj bilačo injektiripe, numa sade jekh olendar isi olen trubutnipe bašo temelime medicinakoro tretmano thaj sade olenca ka ovel dikhljardo kaj serioznikane haljovena e palpalunipa save so šaj te oven kerde asavke phagipandar.

Nijekh tare pučutne leljarde e rodljaripasa na sine ko doktoro bašo tretmano tare ratvardipa save so si kerde sar rezultayoja taro lungovaxtuno ja pale bilačo injektiripe. Bašo tretmano akale phagipangoro majbut ovela vakerdo ane cenroja bašo tiknjaripe e ratvardipangoro save so ovena kerde ane cenroja bašo tiknjaripe škodipa taro labaripa e drogengoro ko HOPS ano Šuto Orizari thaj ani „Mavrovka”. Ane akala cenroja uzal o medicinakoro tretmano tare ratvardipa kerde bašo lungovaxteskoro thaj bilačo injektiripe lena bilovengoro sterilnikano priboro bašo injektiripe thaj deipe godi bašo biškodipaskoro injektiripe, seksualnikane thaj ratvale legardipaskere nasvalipa, deipe godi bašo sastaripe taro adhinalipe e opijatendar/opioidendar, dromaripe dži aver adekvatikane sastipaskere institucije thaj aver servisoja phandle e labaripasa e drogengoro thaj seksualnikane thaj reprodukciakere sastipaskoro.

Ani relacia e seksualnikane thaj rateskere legarde infekcije, sade 2 (8%) pučutne vakerena kaj si e hepatitisosa C pozitivnikane, vakerena kaj nisar na kerde testiripe bašo isipe ja nanipe e seksualnikane thaj rateskere legarde nasvalipangoro ano organizmo thaj uzal adava so e Roma injektirinena droge save so si lele e bio-bihejvioralnikane studie kerde e Republikane zavodeskoro bašo sastipaskoro arakhipe (Ministerstvo za zdravstvo na Republika Makedonija 2008: 16; 24-25; 45-48; 88-99) thaj vakerde e pučutne kaj lele than ano kodova rodljaripe, a sade 5 (20%) pučutne sastarde pumen taro adhinipe e drogendar so ka anel kaj sigurnikane sine testirime bašo seksualnikane thaj rateskere legarde infekcije. Ko kontaktia e pučutnenca ano thavdipe e lafikeripangoro sine dikhlo kaj pobuter olendar ko niso na sine minsale bašo isipe e seksualnikane thaj rateskere inficiripa, a panda pohari kaj haljovena o riziko e akanutne sastipaskoro savo so ikljovela tare siklipa bašo labaripe e drogengoro.

Upral i funda e tereneskere rodljaripaskoro ovela lelo dikhipe kaj o phird e meripaskoro maškar e Roma save so labarena opiatia/opioidia si but baro, numa bezexaske nane preciznikane statistikane evidentvoja save so ka šaj te den zurardipe bašo akava vakerdipe. Tari evidencia so o Centro bašo tiknjaripe e škodipangoro taro labardipe e drogengoro taro HOPS Opcie bašo sasto dživdipe ano Šuto Orizari kerela peskere klientonge, ovela dikhli kaj ano thavdipe taro 2010 berš sine 2 meripaskere čipote maškar e klientoja taro HOPS. Ano thavdipe e tereneskere rodljaripaskoro, nekobor pučutne dende dži ko džanipe kaj isi olen familie thaj amala, save so majbut si ko baripe taro 25 berš, save so mule, sar so vakerena korkori, bašo palpalunipa kerde e

siklipandar save so si taro labardipe taro opijatia/opioidia. Adjaar, duj biberšale pučutne vakerde thaj sikavde fotografie tare duj olengere pašutne, labarutne taro opijatia/opioidia, ko baripe taro 18 dži 20 berš save so mule harne vaxteske anglo te ovel kerdo o rodljaripe.

Tare sa 25 pučutne astarde e rodljaripasa, 19 (76%) pučutne vakerde kaj si sastipaskere osiguripasa prekal o dženo e familiakoro ja pale personalno, prekal i Agencia bašo butikeripe ki Republika Makedonia. Numa pale, sade jekh pučutni, tare akala 19 saven isi sastipaskoro osiguripe, ničale, taro jekhfara dži o duj far ko masek, džala ko dikhljaripe kori o matikano doktoro, a palo trubutnipe thaj kori doktoro-specialisto. Sa e aver pučutne kori peskoro matikano doktoro džana sade te šaj te ovel olenge dendo recepto bašo „diazepam” ja „tramadol”, drapa save so olenge si trubutne te šaj te nakhaven olendar e simptomia tari apstinencialnikani kriza kana nane olen love te len heroino. E matikane sastarne save so na dena olenge i praktika, numa pale dena olen receptia adaleske so, sar so vakerena e pučutne, haljovena olengoro hali ko adhinalipe tare opijatia/opioidia. Duj tare pučutne rodinge, ja pale sine ko doktoro bašo predoziripe e opijatenca thaj adava si jekh jekhutni čipota kana rodinge sastarneskiri intevencia baso siklipe phandle e labaripasa e drogengiri.

Ani sakoja čipota, sa e pučutne dena vakerdipe kaj nane olen nota thaj si hošime e relaciasa ke sastipaskere butjarne, ane čipote kana isi olen trubutnipe thaj rodinge medicinakiri intervencia. Sade duj pučutne vakerena kaj sine bareder tonesa ašunde, ja pale paldime tare sastipaskere butjarne thaj vakerena kaj korkori kerde e asavke relacie adaleske so jekh olendar kerda larma e doktoresa, a aver manglja te čorel benzodijazepino tari ordinacia.

O biničalo thaj bixatuno apliciripe ani Agencia bašo butjarnipe ki Republika Makedonia si jekh tare majbare sebestia bašo so e Roma save so labarena droge tikne vaxteske našalena o hako ko sastipaskoro osiguripe. Te šaj te realizirine o hako ko sastipaskoro osiguripe trubul te adžikeren te nakhel o sankciakoro soko bašo naavipe savo so si e rokosa taro 12 masekoja, te šaj te aven pale ani Agencia bašo butjarnipe. Taro 02.02.2010 berš e deciziasa taro Fondo bašo sastipaskoro osiguripe ki makedonia, i procedura bašo leipe e sastipaskere osiguripaskoro e bibutjarne simengoro si lokhardo. Uzal o vakerdipe taro putadipe ikaldo taro Fondo bašo sastipaskoro osiguripe, uzal o akanutno šajdipe bašo resipe e sastipaskere osiguripaskoro prekal i Agencia bašo butjarnipe ki Republika Makedonia, e bibutjarne sime o hako ko sastipaskoro butjarnipe šaj te realizirinen e direktikane apliciripasa ano Fondo. Bašo realiziripe akale hakoskoro e bibutjarne sime trubul te den: 1. sertifikato bašo matikano lil e biandengoro, 2. fotokopia tari personalno karta, 3. zurardin kaj na lela love dendi tari Vastarin baše putarde ande love, thaj 4. Pherdo formularo e rodipasa dži o fondo bašo sastipaskoro osiguripe. (Fondo bašo sastipaskoro osiguripe ki Makedonia 2010). Thaj uzal e bare napia save so kerena ko lokharipe akale procedurakoro bašo realiziripe e hakoskoro ko sastipaskoro osiguripe but Roma save so labarena droge našti te realizirine o hako ko sastipaskoro osiguripe adaleske so nane olen dokumentia bašo personalno identifiriciripe thaj aver trunutne dokumentoja bašo realiziripe adale hakoskoro. But Roma save so labarena droge nane olen but zorali motivacia te šaj te len keripe e procesoskoro bašo leipe e trubutne dokumentengoro, a ovela thaj kerdo impresiripe kaj o trubutnipe e opiatengoro dominirinela uzal o trubutnipe e hakoskoro ko socialnikano thaj sastipaskoro arakhipe peske thaj e familiake. Jekh tare fundavne pharipa so e Roma save so labarena e droge našalena thaj/ja praktcirinena te den peskere personalnikane

dokumentoja baši personalnikani identifikacia sar reime e drogake ja pale love e drogake. Disave olendar iranena pumare odokumentoja baši personalnikani identifikacia, numa ani sakoja čipota, džikote na iranena ja pale džikote na ikalena e neve dokumentoja, našti te realizirinen peskoro hako ko socialnikano ja pale sastipaskoro osiguripe.

Trubul te ovel vakerdo kaj o realiziripe e hakoskoro ko socialnikano thaj sastipaske arakhipa e biberšale Romengoro save so labarena droge adhinale olengere dajenca/dadencia ja phurederenca. Akala biberšale labarutne mangle te arakhen sastipaskoro osiguripe thaj legapnikano čhani baši egzistencia ki familia, isi olen adekvatikano resipe dži e sastipaskere siguripe. Numa, e rodljaripasa sine identificirime e biberšale labarutne e drogengoro save so na sade so nanen ole nisi adekvatikano sastipaskoro osiguripe numa si mukhle sade korkori peske, a disave sine thaj eksploatirime tare peskere daja/dada ja phuredera.

5. Trubutnipa thaj šartia bašo sastaripe ko adhinalipe tare opijatia/opioidia

Upral i funda ki Programa bašo sastipaskoro arakhipe ke sime enasvalipasa taro adhinalipe ani Republika Makedonia bašo 2010 berš (Oficialnikani patrin ki RM, 2010: 30-32), „e sime adhinalipe tare bilegalnikane droge hospitalnikane ovena tretirime ano Psihatrikano hospitali ano Skopje, a raritetnikane ane psihatrikane hospitalia ano Demir Hisar thaj Negorci, džikaj o diveskoro-hospitalengoro tretmano ovela realizirime ano Centro baši prevencia thaj tretmano ko bilačo labaripe thaj adhinalipe e drogatar ani Kisela Voda (savi so sikavela o ulavdo ofiso taro Psihatrikano hospitali- Skopje) thaj ano enja aver centroja ani Republika- Štip, Gevgelia, Ohrid, Bitola, Strumica, Kumanovo, Kavadarci thaj Tetovo”, numa thaj ano KPU “Idrizovo”. E sime adhinalipe tare bilegalnikane droge ano tikneder formipe hospitalnikane ovena tretirime thaj ane psihatrikane ulavde ofisoja ane generalnikane hospitaloja ki Republika. (Oficialnikani patrin ki RM, 2010: 31) Ki akaja programa ovela anglodikhlo thaj o sastaripe tare adhinalipe e drogendar e programenca e metadonesa, thaj putardovela thaj neve programe bašo sastaripe e adhinalipaskoro e buprenorfinesa, soske finansiakere resursia ulavela o Ministeripe bašo sastipe (Oficialnikani patrin ki RM, 2010: 30-32)

Ani praktika sikavela kaj supstituciakiri terapia e metadonesa, ano nevo vaxt thaj i terapia e buprenorfinesa si majpopularnikane programe bašo sastaripe taro adhinalipe tare opijatia/opioidia maškar e opijatia/opioidia. E metadonikane programe ano Skopje si resutne ano Centro baši prevencia thaj tretmano bašo bilačo labaripe thaj adhinalipe e drogendar thaj aver psihoaktivnikane supstancie ki JZU Psihijatriska bolnica Skopje, kote so i metadonikani terapia lena thaj sa 456 sime adhinalipe tare opijatia/opioidia. Ola si ulavde ke duj diveskere hospitaloja: 1. Diveskoro hospitalo bašo lungeder tretmano ko labaripe e drogegngoro thaj aver psihoaktivnikane supstancie (popularnikane vakerdo “Harno prago”) thaj 2. Diveskoro hospitalo baši prevencia thaj tretmano ko bilačo labardipe e drogengoro thaj aver psihoaktivnikane supstancie (popularno vakerdo “Učo prago”), thaj e solduj si thanarde ano Centaro baši prevencia thaj tretmano ko bilačo labardipe e drogengoro thaj aver psihoaktivnikane supstancie ani kupatni Kisela Voda ano Skopje. Ane fremia e Diveskere hospitalesskiri baši prevencia thaj tretmano ko bilačo labardipe e drogengoro thaj aver psihoaktivnikane supstancie kerela buti thaj o Centaro baši prevencia thaj tretmano ko bilačo labardipe e drogengoro thaj aver psihoaktivnikane supstancie thanardo sar jekhutno kotor ki JZU Univerzitetski klinički centar Skopje (popularno vakerdo „Državna bolnica”), so administrativnikane ovela legardi sar Instituto baše parnebikhengere nasvalipa thaj tuberkuloza. Aver ofisoja baši prevencia thaj tretmano taro bilačo labaripe thaj adhinalipe e drogendar, a.v. metadonikano centro si putarde ano Štip, Gevgelia, Ohrid, Bitola, Strumica, Kumanovo, Kavadarci thaj Tetovo.

O sastaripe e buprenorfinesa si nevi programa bašo sastaripe taro adhinalipe e opijatendar/opioidendar ani Republika Makedonia thaj panda ovela kerdi sar eksperimentalnikani programa. Fundirime ko JZU Univerzitetikani klinika baši toksikologia, ki JZU Univerzitetski klinički centar Skopje, ano august 2009 berš, a taro juli 2010 berš ki akaja programa lela resursia taro Fondo bašo sastipaskoro osiguripe ki Republika Makedonia bašo hospitalnikano sastaripe 100 simenge adhinalipe tare opijatia/opioidia, maksimalnikane dozasa

baši diveskiri terapia taro 12 miligramia buprenorfin. Numa pale, o Fondo bašo sastipaskoro osiguripe učarela e xardžipa bašo buprenorfin so o paciento lela olen bilovengoro ano thavdipe taro hospitalnikano sastaripe so si taro 7-10 divesa, adhinale e vahtestar savo so si trubutno oleske te nakhel i detoksikacia tare opijatia/opioidia. O xardžipa bašo thanaripe thaj e aver servisoja so o paciento lela taro hospitalo korkori pokinela, a palo mukhipe taro hospitalo, ane avutne trin masekoja trubul peskere resursenca te kinel peske buprenorfin tare apoteke upral i funda e rekomendaciengiri taro doktoro specialisto thaj receptosa xramome taro matikano doktoro. Bilovengoro buprenorfin lena sade e pacientoja savende ko ničale kontrole ka ovel sikavdo kaj trin masekoja sukcesiale apstinirina taro labaripe tare bilegalnikane droge. Mamuj akalaske, e pacientia save so na ikerena pumen taro labaripe e bilegalnikane drogendar, trubul pale te nakhen kotar e sa e faze ja pale ki sakoja faza tare anglederutne faze e sastipaskere. Akala pacientoja save so, thaj uzal e napia e phirnikane simengere tari Klinika, ka džan ponadari e labaripasa tare bilegalnikane droge thaj/ja phagena e hakoja ki Klinika ovena sankcionirime adalesa so ovena mukhle e programatar baso sastaripe.

Maškar e sime save so si adhinale e drogendar taro Skopje si popularnikano thaj o sastaripe bizo resipe e supstituciakere terapiasa, a.v. „šuki detoksikacia”, savi so ko nakhle berša sine kerdi ano Centro baši prevencia thaj tretmano bašo labardipe thaj adhinalipe e drogengoro thaj aver psihoaktivnikane supstancie (Kisela Voda), ko Ulavdo ofiso bašo lelipe, diagnostika thaj intenzivnikano sastaripe taro labaripe thaj adhinalipe e drogendar thaj aver psihoaktivnikane supstancienca (popularno vakerdo sar “Stacionar”). Athe o sastaripe ulo kerdo ane hospitaloskoro šartipe, a e apsistencialnikane krize e pacientengere sine kerde e terapiasa e sedativenca. Numa ano thavdipe e keripaskoro akale dokumenteskoro ani “Kisela Voda” sine phandlo bašo biadekvatikano šartipe baši buti, a e sime sine zainteresirime baši šuki detoksikacia lele te oven bičhalde ano JZU Psihijatriska bolnica Skopje thaj JZU Univerzitetikani klinika baši toksikologia. E vakerde programe bašo sastaripe taro adhinalipe e drogendar si pendžarde bašo sastaripe e adhinalipastar tare droge si šukar pendžarde e pobuter Romenge save so labarena droge, numa si notirime kaj nane olen but evidentvoja bašo protokolo bašo lelipe thaj sastaripe ke akala programe. Ano thadvidpe e rodljaripaskoro so o HOPS kerda maškar e Roma save so labarena droge ano Šuto Orizari ano maj 2000 berš sine notirime kaj akale grupate isi patjavipe kaj o metadono si bilačo e sastipaske, kaj ruminela e kokala thaj e parne bukhe. Akala evidentvoja nane čačikane, numa kodova patjavipe si lelo sar baro dikhipe thaj sar mito so panda si maškar lende, so zurardovela thaj akale rodljaripaste kerdo akale raportreske. Akale mitoske pobuter Roma save so labarena e droge na sade so na mangena te sastaren pumen e leipasa e supstituciakere terapiasa e metadonosa, numa si kaj na mangena te len o metadono savo so šaj te ovel lelo thaj sar bilegalnikani droga. Ano 2010 berš ano Centro baši prevencia thaj tretmano ko bilačo leipe thaj adhinalipe e drogendar thaj avere psihoaktivnikane supstanciendar ko JZU Psihijatriska bolnica Skopje thaj sine dende sade 9 pacientia Roma save so sastardovena e metadonikane terapiasa, savi so si 1,97% tare sa e 456 pacientia ki metadonikani terapia. Akale 9 Romendar, 7 sine murša thaj 2 džuvlja, a sare lele terapija ano Centro baši prevencia thaj tretmano ko labaripe e drogakoro thaj aver psihoaktivnikane supstancie thanarde ano rotipe ki JZU

1 O gin e pacientengoro save so sastardovena e buprenorfinesa thaj o baripe e maksimalnikane dozakoro baši diveskiri terapia si xramome ani Programa baše sastipaskere arakhpa e simenge saven so isi nasvalipa tare adhinalipa ani Republika Makedonia bašo 2010 berš. (Oficialnikani patrin ki RM, 2010: 32).

Univerziteti klinicki centar Skopje (popularno vakerdi „Drzavna bolnica”) ani savi sastardovena sa ko sa 152 pacientia thaj ki relacia e Romenca lena than sade 6 %.

O sastaripe e “šuke detoksikaciasa” ano Centro baši prevencia thaj adhinalipe e drogendar thaj aver psihoaktivnikane supstancie ani Kisela Voda si but popularnikano maškar e Roma save so labarena droge taro Šuto Orizari, numa sar so vakerela i statistika thaj e vakerdipa e butjarnengere ki akaja institucia, thaj adari nane but Roma save so sastarena pumen tare adhinalipa e drogendar. Adjaar, ano 2010 berš, tare 115 pacientoja ano „Stacionaro”, sade 13 (11%) sine Roma, a olendar 12 sine murša thaj sade jekh pacientka Romani.

Tabela 4: Gin e Romengoro save so kerde pumenge sastaripe taro adhinalipe ano Centro baši prevencia thaj tretmano taro leipe thaj adhinalipe e drogendar thaj aver psihoaktivnikane supstancie ano 2010 berš

	Sa pacientia		Sa pacientia Roma		Roma (ani relacia tare sa e pacientia Roma)		Romane džuvlja (Ani relacia e sa e pacientengoro Roma)	
	N-ro	%	N-ro	%	N-ro	%	N-ro	%
Metadonikani terapia „Harno prago”	149	100%	0	0%	0	0%	0	0%
Metadonikani terapia „Učo prago”	155	100%	0	0%	0	0%	0	0%
Metadonikani terapia „Themakoro hospitalo”	152	100%	9	6%	7	78%	2	22%
„Stacionaro”	115	100%	13	11%	12	92%	1	8%
SA	571	100%	22	4%	19	86%	3	14%

Maškar e Roma save so labarena droge taro Šuto Oruzari but si popularno i programa bašo sastaripe taro adhinalipe e drogendar e buprenorfinesa, numa uzal o vakerdipa taro d-r Andon E. Cibisev, vastarutno ko JZU Univerzitetiska klinikata za toksikologija, ko starto e programakoro kana si kerdo o lafikeripe hari Roma rodinde te ovel kerdi akaja programa bašo sastaripe.

Šerutne sebestia soske e Roma save so labarena droge na mangena te sastaren pumen taro adhinalipe si: nanipe e dokumentengoro baši personalnikani identifikacia, nanipe e finansiengoro, duripe tare hospitaloja bašo sastaripe taro adhinalipe e drogendar taro than e dživdipaskoro thaj e kompleksnikane procedure bašo leipe e tretmanogoro. Upral i funda e terenskere rodljaripangoro maškar e roma save so labarena droge taro Šuto Orizari ovela dikhlo thaj o nanipe e motivaciakoro bašo sastaripe, a bašo adava ovena rodime ojavakerdipa ane vakerde pharipa, numa sa e pučle dena razipe kaj ka ovel lačheder džikobor olengiri kupatni ka putarel centro bašo sastaripe tare droge. Ljatifa Sikovska thaj Aida Mustafovska, romane sastipaskere mediatoria ano khedipe e dizutnengoro H.E.R.A. thaj aktivistoja ko khedime „Ambrela”, si jekhajekhe gindipasa akale konstataciasa thaj dena kaj o leipe thaj o sastaripe ke programe bašo sastaripe tare adhinalipa e drogendar trubul te ovel kerdo

ke šartia thaj e trubutnipa e lokalnikane dživdutnengoro. Numa pale, i Ljatifa Sikovska dela dži ko džanipe kaj ani Šuto Orizari našti te ovel putardo centro bašo sastaripe tare adhinalipa e drogendar sade jekhe deciziatar tare autorizirime institucie thaj kaj o lokalnikano dživdutnipe trubul angleder adava te ovel informirime kaj ka ovel jekh asavko centro ten a kerel pharipa thaj ten a del zori ko oleskoro butikeripe, sar so sine kerdo kana sine zumavipe te ovel putardo o centro bašo adhinalipa ani Šuto Orizari, nekobor berš angleder, ko so mujalkerde pumen e lokalnikane dživdutne.

E Roma save so mangena te sastaren pumen taro adhinalipe tare opiatia/opiodia vakerena averikane experience ko sastaripe, thaj sare sikavena pozitivnikane misala baši relacie e butjarnenca ane centroja bašo adhinalipe e drogendar. But pobuter ovena vakerde e relacie save so isi maškar e pacientoja save so kerde peske sastaripe. Adjaar, e Roma save so sine ko „Stacionaro” ko Ulavdo ofiso bašo lelige, diagnostika thaj intenzivnikano sastaripe taro bilačo leipe e drogengoro thaj aver psihoaktivnikane supstancie ani Kisela Voda vakerena kaj o savaxt sine akušipe maškar e pacientoja, save so but fare šaj sine te oven kerde ko fizikano maripe ten a kerde intervencia e manuša save kerena buti ane institucie. Dikhlo si kaj e biadekvatikane šartia ane save ule kerde e sastaripa si majbaro sebepo baše akala akušipa. Ulavdo notiripe ovela dendo e bilače thanaripaskere šartengoro thaj e sanitarnikane šartengoro ano objekto.

E Roma save so kerena sastaripa e supstituciakere terapisa e metadonesa ani „Drzavna bolnica” rovena pumen ko akušipe maškar e pacientoja, so ulo dikhlo thaj ano vizitipe adale programakoro ane fremia e terenskere rodljaripangoro kerdo baše trubutnipa akale raportoskoro. Anglo objekto ani „Drzavna bolnica” saveste ovela dendi i metadonikani terapia khedena pumen e pacientoja, majbut ano paraštuj kana e pacientoja tari diveskiri terapia lena doza thaj bašo avutno vikendo, savi so ola labarena sar than baše maškarthemutne arakhipa bašo bešipe, leipe deipe e metadonikane terapiakoro, bašo zoresa lelige e metadonikane terapiakoro thaj akušipe taro nakhlo vaxt. Ano thavdipe e jekhečasoskoro bešipe ki adaja lokacia sium sine tasdivo ke pobuter verbalnikane akušipa thaj jekh baro grupakoro fizikano maripa. Uzal o vakeripe e terenskere butjarneskiri bašo leipe thaj deipe e priboroskoro bašo injektiripe taro HOPS, e sime save arakhena sade o objekto ano savo ovela dendi i terapia, numa nikana na dikhle te čhinaven e akušipa ano direktikano maškaripe adale objekteste. E Roma save so lena i metadonikani terapia darana adale akušipandar thaj mangena te našen, majbut adaleske so but fare ovela kerdo te čoren olendar i terapia. Akala trujalipa bilače si thaj ki adaja bipopularnikani programa baši prevencia thaj tretmano taro leioe thaj adhinalipe e drogengoro thaj cidela e Romen so lena droge taro adava šajdipe bašo sastaripe olengere adhinalipaskoro.

E Roma save so sastarena pumen taro adhinalipe e leipasa e buprenorfinesa rovena pumen kaj o sastaripe si but kuč. Ilustraciake, jekh pučutno vakerda kaj o enjadivengoro sastaripe e buprenorfinesa ano JZU Univerzitetaska klinika za toksikologija pokinda pobuter taro 6.000,00 denaria, a palo ikljovipe e hospitalostar trubulas te del peskere džepatar te šaj te kinel buprenorfin, so sine oleske pobuter taro 6.000,00 denaria ko masek thaj adaleske vov pale lelja te lel heroino. Majproblematikane si e šartia bašo sastaripa e biberšale labarutnengoro e drogengoro ane save si thaj e biberšale Roma save so lena droge. Ani Makedonia nane programa bašo sastaripe e simengoro save so si adhinale tare droge a si terneder taro 15 berš. Palo phandipe e „Stacionaroskoro” ani „Kisela Voda” thaj nane šartia bašo sastaripa e biberšalengoro save so si

thaj phureder taro 15 berš. E programe bašo sastaripe e metadonosa thaj buprenorfinesa si kerde baše sime save so si phureder taro 16 berš thaj trubul te pheren ulavde šartia te šaj te oven lele ko sastaripe. E simenge save so si terneder taro 18 berša šaj te ovel sastaripe ki programa bašo ikerdipe e metadonosa sade te si: 1. adhinalo tare droge lungeder taro jekh berš. 2. te isi olen anglederutno bilačo zumavipe baši detoskikacia ani disavi dendi programa, 3. te si razime te xramonen terapeutikano phandlo lafi, 4. te isi olen xramome razipe tari daj/dad ja phureder, thaj 5. te si HIV pozitivnikano. (Gajdazis-Knezevik 2005: 46) Sar so vakerela i d-r Liljana Ignjatova, vastarutni ko Centro baši prevencia thaj tretmano ko bilačo labaripe thaj adhinalipe e drogendar thaj aver psihoaktivnikane supstancie, ko JZU Psihijatriska bolnica Skopje, i detoksikacia tare opiatia e biberšale romenge šaj te ovel kontraproduktivnikani, thaj bare rizikosa palo dživdipe, adaleske so adala pacientoja avena tare familie savende isi bilačharde relacie thaj palutni socialnizacia ani jekh asavki familia, upral i funda ke džiakanutne eksperience, majbut anela kaj adaja sima pale ka lel te labarel o heroino. Numa, kana ovela lelo ko dikhipa kaj baši detoksikacia i tolerancia e heorineskiri ovela tiknjardi, adava anela kaj isi bareder riziko taro predoziripe save šaj te ovel ole majbilačo agor. D-r Ignjatova gindinela kaj e biberšale Roma save so si adhinale tare opiatia, save so avena tare familie savende isi bilače relacie, trubul te oven sastarde lungo vaxt ulavde e familiatar thaj e lelipasa e efikasnikane programengoro bašo sikljovipe thaj resocializacia. Numa, uzal o eksperience tare džiakanutne rodljaripa thaj aktivipa, ane akanutne programe bašo sastaripe taro adhinalipe e drogendar ovena finansirime taro Fondo bašo sastipaskoro osiguripe ki Makedonia thaj nane adekvatikane programe baši resocializacia, a programe bašo resocializacia e biberšale labarutnengoro e drogengoro save so cidena tare familie saven isi phare relacie save so nane (Grad Skopje 2008: 33), thaj uzal e nacionalnikane strategiasa baše droge ki Republika Makedonia 2006-2012 a dikhlo si thaj te oven putarde pobuter asavke centroja. (Ministerstvo za zdravstvo 2006: 24)

6. Biberšale Roma save so labarena e droge

Ano džiakanutno teksto, ane pobuter butja sine potencirime i specifikani rola e biberšale Romengoro save so labarena droge. Uzal e evidentoja tare džiakanutne rodljaripa thaj e eksperience tari buti e romenca save so labarena droge, maškar e Roma si dikhli i praktika bašo startipe e labaripasa e drogengiri ko but baro tiknipe, majbut maškar o 8 thaj 12 berša, numa ane terenskere rodljaripa sine dende e misala baše čhave save so labarena droge taro 5 beršeskoro baripe. Majbut si sikavdo o misal e 2-je beršengere čhaveskoro save so isi leipe soluho e lepakoskoro. E čhave save so labarena droge šaj te oven thaj droge sar para (lepako, benzinia) thaj marihuana, numa thaj čhave savengoro jekhto eksperienciipe si te labaren droge saven so isi heroino.

Kobor so šaj te ovel dikhlo taro akava rodljaripe, o pobaro kotor tare biberšale Roma save so labarena droge na džana ki škola, ja pale na džana ki škola. E pučutne astarde e rodljaripasa thaj korkori vakerena kaj nane olen mangin te džan ki škola thaj na mangena te sikljon. Disave olendar si butjarno eksloatirime peskere dajendar/dadendar thaj akala divesa nakhavena ano centro e Skopjeskoro, leindo love e mangipasa devleske thaj tikne čoripa. O mangipe e devleske thaj e tikne čoripa si fundavno čhani savo so anela love olenge bašo heroino, numa thaj adale praktikasa but fare avena ko khuvipe e policiasa. Štar tare 6 biberšale Roma so si lele e rodljaripasa dende vakerdipe kaj sine lele e policiatar bašo čoripe, palo so sine thanarde ano institucia bašo čhave thaj biberšale saven isi terbiatime-socialnikane pharipa „25 Maj” ano Skopje, numa palo harno vaxt našle adathar thaj nijekh na rodinda te iranen pumen palal. Ano thavdipe e tiknevaxteskere bešipaste ani institucia kerde lafi bašo lengoro povedenie e socialnikane butjarnesa, numa uzal olengoro zurardipe, na lele nijekh šukar deipe godi, thaj na pale taro socialnikano butjarno sikavda ulavdo intereso baši leskiri praktika te len droge. Palo korkorutno mukhipe e khereskoro, akala čhave pale iranena pumen ane peskere familie thaj ki sakodivutno praktikipiripe bašo mangipe e devleske, čoripe thaj labaripe e drogengoro. Akala evidentoja zurarela thaj i d-r Liljana Ignjatova, vastarutno ko Centro baši prevencia thaj tretmano ko leipe droge thaj adhinalipe tare droge thaj aver psihoaktivnikane supstancie, JZU Psihijatriska bolnica Skopje, kaj o adhinalipe kori e biberšale Roma labarutne tare opijati/opioidi nane delikatnikano pučipe, majbut si bašo nanipe e adekvatikanne sistemaske bašo lengoro resocializiripe. (Grad Skopje 2008: 33)

E daja/dada ja phuredera sikavena jekh gajlipe e čhavengoro te labaren droge, numa e gindipa e rodljaripaskoro si te sikaven kaj na dena but emocie thaj napia te averkeren diso. Duj biberšale pučutne leljarde e rodljaripasa vakerde kaj o olengere daja/dada ja phuredera majbut vakerena: “Adava si tiro problemo, tu ka mere”. Ano thavdipe e terenskere rodljaripastar, sine man šajdipe te kerav lafi duje pučutnenca ano lengoro kher ano Šuto Orizari savo so dikhljovno si te ulavel nekobor familie e pašutne relacienca thaj o sahno lafikeripe naxhlja ano thanipe ke jekh pobar sime, pašutne e pučutnengere. Akaja sima e biojavakeripasa reagirinda ke sikavdipa e pučutnengere bašo labaripe e drogengoro, numa na mukhlja minsipe kaj si hazirime te lel iniciative bašo averkeripe e olengere sikavdipaskoro thaj bašo sastaripe taro adhinalipe tare opijati/opioidi. Thaj na dikhljum kaj kova te si e dajendar/dadendar/ phurederendar adale

čhavengoro sikavda disavi inciatiava, thaj uzal so e pučutne save so labarena heroino kana si thaj avera džene e familiatar athe.

Isi jekh čipota ani savi, ko insistiripe e dajakoro/dadeskoro/phuredereskoro, e institucie dende napia bašo sastaripe e biberšale Romeskoro savo si adhinalo tare opiatia/opiodia, terneder taro 15 berš, thaj uzal adava so ani Makedonia nane jekhutne programe bašo sastaripe e simengoro save so adhinena tare droge e ternederenge tare 15 berš, numa adaja rat i daj/dad/phureder iranda pes thaj rodinda te mukhen oleskere čhave. O aver dive o čhavo iranda pes ki sakodivutni praktika bašo mangipe e devleske thaj čoripe te šaj te kinel heroino, numa thaj te arakhel resursia baši egzistencia e familiakoro.

Upral i funda e vakerde misalengoro, naturikane ovela dendo o pučipe, soske e daj/dad/phureder e biberšale romengoro save so labarena droge but hari si gajlelie peskere čhavage? Nane zainteresirime peskere čhavage ja pale nane but minsale baše škodime palpalunipa taro labaripe e drogakoro ja pale olengiri relacia kori e čhave si rezultato taro amalipaskoro hali e romengoro xramome ano dujto čekatipe. Kotor e džovapengoro šaj te ovel arakhlo kori e aver duj pučutne leljarde e rodjaripasa, savengere phuredera isi olen barder finansiakoro zoripe thaj interesu te motivirinen thaj te den dumo ko sastaripe e biberšale labarutne e drogengoro. Ola kerde te oven sastarde taro adhinalipe thaj jekh periodo te apsirinen taro labaripe tare opiatia/opiodia. Palo harno periodo tari apstinencia pale lele te labaren heroino, numa olengere phuredera na džanena adaleske, thaj pale ka len merke te džan thaj te keren sastaripe. E mujalkerde misala sikavena kaj e relacie ane familie e tikne beršale Romengoro našti te generalizirinen, so sikavela ko gindipe kaj i solucia bašo sstaripe e biberšale romengoro adhinalo tare droge na trubul te roden ane generalizirime programe, numa ane programe save so dena dumo pobuter taro individualnikano resipe bašo sastaripe, bašo so trubul te ovel kerdo pobaro individualnikano resipe bašo sastaripe, saveske trubul te ovel kerdo anglederutno procenipe ani familia.

7. Pošukar resipe dži e sastipaskere thaj socialnikane servisoja

Notirime si kaj pobter e Romendar save so labarena droge na kontaktirinena e centronca baše socialnikane butja, a adala save so zunavde pumen te realizirinen nijekh hako ko socialnikano arakhipe but sigate sine demotivirime thaj čhinavde e kontaktia bašo kerde kompleksnikane procedure thaj o bilačo relaciripe e butjarnengoro ane adala institucie. Notirime si thaj kaj e Roma save so labarena droge nane pendžarde peskere garantirime hakojenje save so si taro socialnikano thaj sastipaskoro arakhipe, a ovela lelo thaj dikhipa kaj na haljovena o koncepto e dizutnikane hakojenogoro. Majbut vakerena kaj džanena kaj isi olen hakoja te sastaren pumen, numa na haljovena kotar avela kodova hako, a panda pohari kote, ko savo čhani thaj telo save šartia šaj te keren realizacia.

E experience tari džiakanutni praktika thaj rodljaripa sikavena kaj e centroja baši socialnikani buti na šajdakerena servisoja bašo arakhipe e dokumentengoro baši personalnikani identifikacia thaj e aver trubutne dokumentoja baše rodutne ko deipe dumo saven so isi e trubutne dokumentoja. Mujal akava, but fare ovela vakerdo kaj iranena e rdoipa bašo adekvatikano servisepe adaleske so e rodutne e servisongere na dende kompletikani dokumentacia. So si phandlo e simenca save so labarena droge, ane centroja baši socialnikani buti nane ulavde programia bašo evidentiripe thaj buti e simenge save so labarena droge, thaj uzal so e nacionalnikane strategiasa e drogengoro ki Republika Makedonia 2006-2012 si anglodikhlo tretmano baše labarutne e drogengoro ano sistemo bašo socialnikano dendo dumo. (Ministerstvo za zdravstvo 2006: 25-26) Uzal e evidentvoja lele taro rodljaripe, nane baro iniciativipe thaj butjake e biberšale labarutnengoro e drogengoro, save so majbut si tretirime upral i funda e biberšale delikvenciakoro.

Ano nanipe e adektavatikane institucionalnikane merkengoro prekalsave so lokhovela o resipe e zakoneskere garantirime hakojenogoro ko socialnikane thaj e sastipaskere arakhipe, e Roma save so labarena droge ke akala hakoja majbut zumavena pumen te realizirinen e maškari**passa** tare khedipa e dizutnengoro, ani čipota o HOPS- Opcie bašo sasto dživdipe. Pobuter Roma save so labarena droge, save so rodena dendo dumo taro HOPS rodena dži o Centro bašo tiknjaripe e škodipangoro tare labaripa e drogengoro ano Šuto Orizari, atineder numero džana ano centro bašo tiknjaripe e škodipangoro taro labaripe e drogengoro “Mavrovka” thaj avere centronde ano Skopje. Tare sa e 2.920 sime save so labarena droge save so kontaktirinena o HOPS, 311 (10,65%) si Roma, savendar 271 (9,28%) si murša thaj 40 (1,36%) si džuvlja. Ane akala centroja lena bilovengoro sterilnikano priboro bašo injektiripe, konsilipe bašo injektiripe, medicinakoro tretmano baše ratvardipa kerde bašo lungovaxtuno thaj bišukar injektiripe, konsilipe baše seksualnikane thaj ratvale nakhavde infekcie, konsilipe bašo sastaripa taro adhinalipe e drogendar, dromaripe dži e aver adekvatikane sastipaskere thaj socialnikane institucie thaj aver servisoja phandle e labaripasa e drogengoro thaj seksualnikano thaj reproduktivnikano sastipe, socialnikane konsilipa thaj servisoja bašo arakhipe e materialnikane socialnikane dende dumeskoro, dokumentoja bašo personalnikano identificiripe, deipe drom thaj maškaripe ki komunikacia e avere institucioncar/organizacioncar, socio-terapiakere intervencie, konsilipe bašo leipe e juristikane dende dumeske thaj aver servisoja save so perena ano domeno e butjakoro ko khedipe. Sar ilustracia baše fundavne trubutnipa bašo socialnikano thaj

sastipaskoro arakhipe e romengoro save so labarena droge ane tabele 5 thaj 6 si sikavde e statistikane evidentoja baše socialnikane thaj medicinakere servisoja save so ano 2010 berš si rodime thaj šajdakerde ano Centro bašo tiknjaripe e škodipangoro taro labaripe droge ano Šuto Orizari.

Tabela 5: Medicinakere servisoja baše sime save so labarena droge šajdarde ano Centro bašo tiknjaripe e škodipaskoro taro labaripe e drogengoro ano Šuto Orizari ano 2010 berš

Medicinakere servisoja šajdarde ano 2010 berš	SA bašo 2010 berš	Jan., feb., mart 2010	Apr., maj, juni 2010	Julij, avg., sep. 2010	Okt., nov., dek. 2010
Bazikano tretmano e ratvradipangoro thaj e pakaripaskoro	361	26	49	41	51
Labaripe e antibiotikane makhlipangoro, sprejoja, prahoja	123	23	23	19	58
Pakaripa	194	55	49	39	51
Labaripa e heparinakere makhlina thaj/ja geloja	463	112	165	103	83
Rekomendacia baši antibiotikani terapijani konzultacia e matikane doktoresaj	42	7	12	15	8
Dromaripe džie adekvatikanee sastipaskere institucije	32	4	5	13	10
Konsilipe, edukacia, informacia bašo HIV/SIDA, Hepatit B thaj C	28	0	1	0	27
Medicinakoro konsilija verbalnikani intervencija	624	135	209	124	156
Averinformacie					
Deipe informacie (konzultacie) bašo supstituciakoro terapipe e metadonosa	4	0	0	0	4
Informiripe bašo testiripe bašo HIV, Hepatito B thaj C, SPI	3	0	0	0	3
Informiripe bašo testiripe urina thaj ratdrogake	2	0	0	0	2
Deipe informacie baši detoksikacia e ja bizo hospitalesskorp pašljovipe	6	0	0	0	6
Deipe informacie (konzultacie) baši apstinencia tare droge - korkorutno	2	0	0	0	2
Psihiatrikano dendo dumoja pale konsilipe	0	0	0	0	0
Sa kontaktia e klientonca	609	135	189	129	156

Tabela 6: Socijalnikane servisoja baše sime save so labarena droge dende taro Centro bašo tiknjaripe e škodipaskoro taro labaripe e drogengoro ano Šuto Orizari ano 2010 berš

Socijalnikane srevisoja dende ano 2010 berš		SA bašo 2010 berš	Jan., feb., mart 2010	Apr., maj, juni 2010	Juli, aug., sep. 2010	Okt., nov., dek. 2010
Informacii i konsultacii						
Informativnikano konsilo bašo leipe e sastipaskere osiguripaskoro		178	95	28	34	21
Informativnukano konsilo bašo leipe socialnikano dendo dumo		58	21	11	15	11
Informativnikano konsilo bašo leipe dokumentoja baši personalnikani identifikacia		134	45	19	37	33
Bičhalipe dži aver adek vatikani radžakiri institucia		139	37	38	42	22
Bičhalipe dži aver adek vatikani biradžakiri institucia		11	0	5	5	1
Deipe godi thaj aver tipo socio-terapiakoro interveniripe	Individualnikani	150	77	31	23	19
	Grupakiri	0	0	0	0	0
Informativnikano deipe godi bašo leipe e juristikane dende dumeskiri		51	11	8	14	18
Informativnikano deipe godi bašo leipe jekhatakoro lo vengoro dendo dumo thaj aver beneficie		9	1	2	3	3
Informativnikano deipe godi bašo leipe thanardipe ja pale arakhipasko than		13	0	5	2	6
Informativnikano deipe godi ja bičhalipe ko treningo bašo butikeripe		1	1	0	0	0
Kontaktia e institucienca						
Jekhethani vizita e klientonca ke averikane institucie thaj organizacie		55	21	8	12	14
Kontaktia e institucinca ano anave klientoskoro		56	9	16	9	22
Vizita e klientoske ko leskoro dživdipaskoro than		13	1	2	3	7
Vizita e klientoskiri ani sastipaskiri institucia		3	1	1	1	0
Materijalnikano dendo dumo						
Administrativnikano ardžipe	Butjarne karte	0	0	0	0	0
	Sastipaskere legitimacie	26	4	3	11	8
	Taksim e marke	72	42	10	6	14
Bilovengere drapa (zavoja, vitaminia)		0	0	0	0	0
Bilovengoro tato habe		0	0	0	0	0
Aver tipo e materialnikane dende dumeskiri (šeja, kebe t.a.)		38	8	12	8	10

Tabela 7: Averiþe e instrumentengoro baþo injektiripe ano 2010 berþ

Servisoja	2010 berþ
Dende steriln þpricoja	18.659
Khedime bisterilnikane þpricoja	8.186
Dende sterilno suvja	25.609
Khedime bisterilno suvja	9.453
Kondomia	5.488
Sahno vizita e klientongiri	1.132
Numero e aver labarutnen goro	265

Thaj adaleske, taro 1999 dþi 2010 berþ HOPS Opcie baþo sasto dþivdipe kerda kontakto e 218 Romenca taro Œuto Orizari. Ano 2010 berþ si registririme neve 31 klientia Roma, savendar 24 Œuto Orizari. HOPS Opcie baþo sasto dþivdipe, ano procento, sakova masek kontaktirina e 30 averikane klientonca Romenca pale averikane fund eke olengere trubutnipa.

Pobuter klientia taro HOPS Opcie baþo sasto dþivdipe si hoþime taro poþukarkeripe e akanutne thaj e xulipaskere e neve servisoja ja pale generalnikane na gindinena ki adaja tema, numa isi notiripa ke akanutne butja ja pale bahania baþo poþukarkeripe. E notiripa majbut si ki relacia e thanesa savo so si thanardo ano Centro baþo tiknjaripe e þkodengoro taro labaripe e drogengoro ani Œuto Orizari. E klientia dikhena kaj o than si but tikno thaj na anela þajdipa baþi diskrecia kana ovena kerde e medicinakere tretmanoja thaj e konsilipa tari intimnikani natura. I biadekvatikani klimatizacia, ja pale o nanipe e tate thaneskoro ano evdend na dena lungeder beþipe baþe klientoja, save so o Centro esapinela olen baþo adekvatikano than baþo amalipe thaj labaripe e tromale vaxteskoro. E klientoja save so dikhena e personalnikane trubutnipa thaj e þajdipa esapinena kaj o HOPS trubul te anel e þajdipa te oven kerde e bilovengere tate habe, þeja thaj e þartia baþo ikerdipe e personalnikane higienakere baþo socialnikano majdþungale thaj bikhereskere klientoja, jekh adalenca so si ani programa taro HOPS baþo dendo dumo e seksualnikane butjarnenge. Isi thaj klientoja save so esapinena kaj o HOPS trubul te putarel centro baþo sastaripe adhinalipa tare droge ano Œuto Orizari.

Phandlo lafi

Sar rezultato tare institucionalnikane bariere, save so na lena ko dikhipe i kultura e romengiri ano sahnipe, e Roma save so labarena droge ani Makedonia, sar thaj sa e Roma ano sahnipe, dživdinena ane šartia save so si agorutne amrginalizirime amalipaskere haleste thaj o čororipe, so avere rigatar si limitiripaskoro thaj si asarikane ke šajdipa bašo labaripe e olengere hakojenje ko socialnikano thaj sastipaskoro arakhipe. Ano avdisutno vaxt panda isi Roma save so bašo institucionalnikano kišlape thaj i lokalnikanio kultura panda nane olen dokumentoja baši personalnikani identifikacia thaj dikumentoja savenca ka ovel sikavdo o hako ko terminirime socialnikano ja pale sastipaskoro servisiripe, numa thaj si majsimptomatikane si adava so but olendar nane motivirime te keren napia te nakhaven adava so si kana olenca. Panda si pokompleksnikani i situacia e Romenge save so baši praktika labarena e droge thaj isi olen experience save so si horeder ke nivoja tari marginalizacia, majbut te sikavde mangin te sastaren tare adhinalipa tare droge.

Thaj uzal o čororipe, ani Šuto Orizari sa pobuter barjovela o numero e Romengoro save so labarena droge. Majbut labardi droga si o heroino, a tikne vaxteske ja pale raritetnikane ovela labardo o metadono, marihuana, sedativia, benzodijazepinia, analgetikoja (tramadol), pareakere (lepako), kokaino, ekstaze, LSD. O Heroino savo so majbut ovela injektirime thaj/ja inhalirime, a but hari thuvardo ja pale šmrkime. Adala labarutne save so injektirinena droge praktikirinena te labaren averikano kerdo priboro bašo injektiripe, savesa ovela barjardo o riziko bašo lengoro sastipe thaj o sastipe e buvleder khedinakoro.

E Roma save so labarena droge nane olen praktika te roden dendo dumo tare institucie bašo socialnikano ja sastipaskoro arakhipe baše problemoja save so si kerde sar palpalunipa taro labaripe e drogengoro. Dikhljardo si kaj isi bipatjavipe kori e centroja bašo socialnikano arakhipe, a o sastipaskoro osiguripe na labarena ni adala so kerde sukceso ko adava hako.

Pobter e Romendar save so labarena e droge sikavena trubutnipe te sastaren pumen taro adhinalipe, numa hari kerena solucia te džan ko sastaripe. E hospitalia bašo sastaripe tare adhinalipa e drogendar nane olen registririme but Roma save so sine ja pale si panda ko tretmano bašo adhinalipe e drogendar thaj esapinena kaj e roma nane olen baro intereso te sastaren pumen. Sar majbare pharipa bašo nanipe e motivaciakoro ko sastaripe, e roma so labarena droge vakerena: nanipe e dokumentengoro baši personalnikani identifikacia, nanipe e finansiakere resurengoro, duripe e hospitalengoro bašo sastaripe e adhinalipaskoro tare droge taro than e dživdipaskoro thaj e kompleksnikane procedure bašo lelipe e tretmanongoro.

Majbut si kompleksnikano o hali e biberšale Romengoro save so labarena droge, savendar majbut o heroino. O realiziripe e olengere hakojiangoro ko socialnikano thaj sastipaskoro arakhipe majbut adhinela olengere daj/dadendar. Ano Šuto Orizari thaj Topansko Pole ovela barjardo o trendo ko labaripe e drogakoro maškar e biberšale Roma ko tiknipe, savatar o berša si maškar o 8 thaj 12 berš. E biberšale Roma save so labarena droge na džana ki škola thaj si sikavde te mangel pumenge devleske thaj te čoren te šaj te arakhen egzistencia peske thaj peskere familienge, a ko jekh čhani resena thaj te kinen heroino. O majbaro institucionalnikano bariere baše čhave so labarena droge si o nanipe e šajdipaskoro te sastaren pumen taro

adhinalipe adaleske so ani Makedonia nane adekvatikane programe bašo sastaripe e simenge save so si adhinale tare droge ko baripe taro 16 berš, a kompleksnikane si thaj e šartia bašo sastaripe adalenge save so si taro 16 dži 18 berš. O nanipe e adekvatikane programengoro baši resocializacia sikavela džipherdo pharipe ko zumavipe bašo sukcesialo sastaripe ko adhinalipe tare drige, sar thaj e barenge, thaj kori e tikneberšale labarutne e drogengoro, a majbut kori e čhave save so labarena droge save so avena tare familie saven so isi phagerde relacie.

Lokhardo trujalipe baše Roma save so labarena droge si o isipe e khedipangoro e dizutnengoro save so lena rola sar maškarutne maškar e roma thaj e autorizirime institucie/organizacie. Maškar aver, akala khedipa dena dumo ko realiziripe e olengere hakoengoro ko socialnikano thaj sastipaskoro arakhipe. E Roma save so labarena droge majbut rodna dumo ano HOPS- Opcie bašo sasto dživdipe, ja pale ano Centro bašo tiknjaripe e škodipangoro taro labaripe e drogengoro ano Šuto Orizari. Athe lena thaj bilovengoro sterilnikano priboro bašo injetiripe, medicinakoro tretmano ko ratvardipe kerde bašo lungovaxteskoro thaj bišukar injektiripe, socialnikane thaj juristikane servisoja thaj dendo dumo thaj maškaripe ki komunikacia e socialnikane thaj sastipaskere institucienca telo autoriziripe e themakoro thaj avere servisongoro save so resena ano domeno e khedipaskoro.

E evidentvoja save so si lele e rodljaripastar si realizirime baše trubutnipa ko akava raporto thaj sikavena kaj e akanutne aktivipa ke autorizirime socialnikane thaj sastipaskere institucie thaj e servisoja save so dena šajdipe e khedipa e dizutnengere nane odobor šukar ko nakhavipe e institucionalnikane barierengoro thaj sahno realiziripe e hakoskoro ko socialnikano thaj sastipaskoro arakhipe e Romenge save so labarena droge. Uzal o džanipe sikavde akale raporteste, o realiziripe akale hakoengoro si kompleksnikano pučipe thaj rodela multidisciplinarnikano resipe ano savo o realiziripe e hakoengoro e dizutnikane hakojenja ka ovel jekhajekh e kulturnikane baripanca thaj e čhanesa e dživdipaskoro e Romengoro. Ovela haljovdo kaj adava nane jekhutno thaj rodela phandipe e jekhethane napiengoro ke sa e autorizirime institucie thaj organizacie thaj phirnikane sime tare ververikane profiloja, numa adava nane čhani bašo pheripe e dajatvengoro thaj e autoriziripangoro so i them lela kori e peskere dizutne thaj o realiziripe e hakoskoro ko jekh resipe dži o socialnikano thaj sastipaskoro arakhipe.

Rekomendacie

E kompleksnikane trujalipa si limitirime asari ko realiziripe e hakoskoro ke socialnikane thaj sastipaskere arakhipa baše Roma save so labarena e droge thaj našti te oven čhnavde jekhutne merkenca thaj ko jekh čhani sar so si o saħno dživdutnipe ani Republika Makedonia. Ko definiripe e poltikengoro so e Roma labarena droge ka ovel olenge dendi i saħni jekhajekhutni resin dži o socialnikano thaj sastipaskoro osiguripe so trubul te ovel lelo ko dikhipe ko saħnipaskoro amalipaskoro hali e Romengoro, ja pale o marginalizirime statuso akale khedinakoro, čororipaskoro, o tikno digri e sikljovipaskoro thaj o učo digri e bicutjarnipaskoro, a majbut te ovel dendi sama ke kulturnikane baripa kori e roma. Kodova haljovela thaj leipe e lungovaxteskere merkengoro bašo sikljovipe, phirnikani klasifikacia thaj butjarnipe e Romengoro, saveske isi lungeder vaxti. Adaleske, ano maškar vaxt trubul te oven barjarde sigutne merke save so ka den lungovaxteskoro efekto.

Jekh tare majbare butja sit e ovel kerdo patjavipe kori e institucie save so ka den olen socialnikane thaj sastipaskere arakhina, so šaj te resen e pošukar relaciasa kori e rodutne e servisongere thaj jekhutnipasa ke procedure bašo resipe dži disavow serviso. E kreatoria e politikengere trubul te ovel olen ko dikhipe o socialnikano hali e Romengoro thaj te keren dizajnipe ke adekvatikane programe bašo materialnikane dende dumoja, lokharde resipasa baše Roma, a savenca ka ovel lokhardi i egzistencia e romane familiengiri. But si bare džanlipastar, kana ovela vakerdo baše Roma, e centroja bšo socialnikano butikeripe te den dumo e rodutnenge ke servisoja polokho te len e dokumentoja trubutne bašo realiziripe e rodime servisoske. O alternativnikano soluciripe ki akaja rekomendacia sit e ikeren e khedipan e dizutnengere save so dena asavke servisoja e romenge, sar so si H.E.R.A. Asociacia bašo sastipaskoro educiripe thaj rodljaripe thaj HOPS- Opcie bašo sasto dživdipe, dende akale raporteste. Disave phirnikane sime tari ranik e sastipaskere thaj socialnikane butjakiri gindinena kaj džikobor e roma si motivirime te aplicirinen e rodipa te oven xramome e neve biame čhave, na sade so ka lokharen o resipe e čhavengoro dži o socialnikano thaj sastipaskoro arakhipa, numa ko adava čhani ka anglikeren thaj o sistemo baši imunizacia (vakcinacia), a adalesa džipherde ka šaj te den dumo adale čhavege te šaj te vazden kontakto e phirnikane institucienca thaj e organizacienca.

E angledrutne vakerde merke na ovena dikhle numa e Romenge save so labarena e droge, numa thaj ikerena o realiziripe e hakoskoro ki socialnikani thaj sastipaskoro arakhipa e Romenge ano saħnipa. Baše Roma save so labarena droge trubul te ovel dizajnirime ulavde programa prekal savi ka ovel kerdo asari ko tiknjaripe e rodipaskoro e drogengoro thaj e škodime palpalutnipangoro taro labaripe e drogengoro. Anglo sa, trubul te oven ikerde e akanutne centroja bašo tiknjaripe e škodipangoro tare droge thaj olendar te oven vazdime programe baše Roma, athe kote so isi pobuter Roma save so labarena droga, sar so si i čipota e komunakiri Šuto Orizari. Akala programe trubul te oven kerde ko lokalnikano konteksto thaj e trubutnipange ki resarinakiri grupa.

E centroja save so tiknjarena e škodipa taro labardipe e drogengoro isi olen pobuter thana savende ovena kerde e thavdutne butjarne aktivipa, a e klientonge ka ovel dendi garantirime diskrecia thaj intimnipe. Akala centroja trubul te keren buti e ulavde thanipasa bašo khedipe thaj

amalipe e klientonca thaj than sano savo ka šaj te keren grupakere aktivipa sar so si knsilipe, diskusie, kreativnikane butjarlina. E thanipa ane centroja bašo tiknjaripe e škodipangoro tare droge trubul te ovel olen klimatizacia te šaj te keren šukar šartia bašo thanipe thaj buti.

E Roma save so labarena droge thaj olengere familie save so dživdinena ane šartia saven isi agorutno čororipe trubul te len tato habe, šeja thaj šartia savende ka šaj te ikeren peskiri personalno higiena, ja pale nanjovipe tate panjesa, thovipaskoro than, šukaripaskoro than e šejenge, sapuni, prašako thovipaske, četka thaj pasta dandenge thaj aver. O organiziripe e šukar thanengoro bašo amalikane bešipa baše disave bareder themakere ja pale konfesiakere bare divesa thaj biande divesa baše čhave e Romengere save so labarena droge thaj e čhavenge save so labarena droge te šaj te ovel barjardo o patjavipe kori i programa thaj te del motivacia bašo sastaripa thaj resocializacia.

But ka ovel šukar ano majharno vaxtikano rook te ovel putardo centro bašo sastaripe e adhinalipaskoro e drogendar ano Šuto Orizari, a trubul te ovel thaj dikhle e trubutnipa thaj e šajdipa bašo putardipa e asavke centrongo thaj ane aver kupatnja savende isi but romane dživdutne. E programe bašo sastaripe tare adhinalipe e drogendar trubul te den šajdipe te oven kerde e averikane tretmania thaj te oven kerde baše trubtunipa e lokalnikane khedinake. Akate ka ovel potencirime so maškar e Roma save so labarena droge isi olen tretmano tare opiatia/opioidia bizo leipe e supstituciakere terapiasa, popularnikane vakerdi “šuki detoksikacia” thaj o tretmano e supstituciakere terapiasa e buprenorfinesa, mujal o tretmano e supstituciakere terapiasa e metadonesa, so nane odobor popularnikano maškar e Roma save so labarena droge. Majšukar resipe ka ovel kerdo ke trin programe bašo sastaripe taro adhinalipe tare opijatia/opioidia, numa džikobor nane asavko šajdipe prioriteto sit e ovel kerdo o tretmano e metadonesa thaj buprenorfineskiri terapia. Ko adava, trubul te ovel dikhlo thaj kaj akala programe trubul te oven bilovengere, te ovel olen jekhutne procedure bašo lelipe thaj te oven kerde bašo lungovaxteskoro butikeripe sakone pacientosa, ja pale te oven olen bari tolerancia baše recidivia kori e širdutne manuša ko sastaripe. Majbari sama trubul te ovel dendi ko haljovipe e sokakoskere mitongiri baše negativnikane palpalunipa tari terapia e metadonesa thaj i distribucia e čačikane informaciengiri baše karakteristike ko akava drap. Uzal o sastaripe e adhinalipaskoro tare droge trubul te ovel thaj programe baši resocializacia so, anglo sa, trubul te del drom kori o sikavdipe thaj phirnikani kvalifikacia, profesionalnikani orientacia thaj kerdipe e šajdipangoro bašo butjarnipe e pacientengoro, a sar džipherdo aktivipe šaj te oven kerde thaj e vakerdipa baše dizutnikane hakoja thaj tromalipa thaj aver džanipa save so ka šaj te lokharen e olengere personalnikane hakoja. Asavke programe šaj te oven putarde ane fremia e centrongo bašo sastaripe, adhinalipa, numa thaj biathinale tare kodola centroja, ane fremia e avere instituciengoro thaj organizaciengoro, savesa ka ovel kerdo te ovel tang koordinacia maškar o proceso e sastaripaskoro thaj o proceso e resocializaciakoro.

Majbut si delikatnikano te oven dende e rekomendacie bašo sastaripe e adhinalipaskoro tare droge kori e biberšale Roma save so labarena droga, majbut adalende save so si ternender taro 16 berš. Baši realizacia akale kerde butjengiri trubul te ovel kerde tjak strukturnikane averipa ano sahno sistemo bašo socialnikano thaj asatipaskoro arakhipe thaj adaleske majšukar ka ovel te lel jekh sigutno formiripe e phirnikane badaneskoro kerdo e phirnikane simendar tare aver profiloja, so ko majharno vaxt ka den majadekvatikani politika thaj programe bašo sastaripe taro adhinalipe

e drogendar kori e biberšale labarutne e drogengoro, phandindo athe thaj e biberšale Romen save so labarena droge. Kana ovela vakerdo baše biberšale Roma, uzal e programe bašo sastaripa e adhinalipaskoro, but si bare džanlipastar te oven dizajnirime programe bašo tiknjaripe e rodipaskoro e drogengoro, save so haljovena ko vaxt detektiripe thaj interveniripe thaj ane adala save so sip handle e deipasa ke adekvatikane materialnikane thaj kontinuirime butja sar so si e čhavenca thaj e daj/dadenca. Asavke iniciative si anglodikhle thaj e nacionalnikane strategisa baše droge ki Republika Makedonia 2006-2012 (Ministerstvo za zdravstvo 2006) thaj e Lokalnikane strategiasa baše droge ki Diz Skopje (Grad Skopje 2008). Ko akava čhani ka oven kerde šartia bašo činavipe e trendoskoro bašo ponadarutno labaripe e drogengoro thaj sukcesialo resocializiripe e biberšale labarutnengoro e drogengoro.

Baše biberšale Roma save so injektirinena droge si bare džanlipastar te len ko dikhip e rekomendacie save so si dende ano raporto ko UNICEF, „Mapiranje i studija zasnovana vo zaednicata za adolescenti pod najgolem rizik od HIV/SIDA/SPI”, ikaldo ano decembar 2007 godina. Ane adala rekomendacie, mas aver trubul te ovel kerdo o zumavipe te oven averkerde e zakonoja, so, si fundirime ko beršipe, save so limitirinena o resipe dži e terminirime sastipaskere servisoja baše biberšale thaj ko adava čhani kerena olen teljarutne ki HIV/SIDA thaj aver seksualnikane thaj rateskere legarde nasvalipa. (UNICEF 2007: 10)

Ko kreiripe e politikengoro majbut si bare džanlipastar te ovel olen ko dikhip e kaj o sastipe e individuakoro si bare džanlipastar e saste khedinakoro.

Bibliografija

BOUVI, Fiona

2009. Antropologija na religijata: Voved. Skopje: Tabernakul, 2009.

BUDZAKOSKI, Stefan

2002. Prevencija od zloupotrebatata na drogata. Ohrid: Letra, 2002.

GAJDAZIS-KNEZEVIK, Slavica, Liljana Ignjatova i Stavre Gramov

2005. Upatstvo so protokol za primena na metadonot pri tretmanot na opijatnata zavisnost. Skopje: Ministerstvo za zdravstvo na Republika Makedonija, 2005.

GEROVSKA MITEV, Maja

2008. Reformskite procesi i predizvici vo socijalnata politika vo Makedonija. Vo: Vramuvanje nova socijalna politika: akteri, dimenzii i reformi, str. 99-111. Skopje: Univerzitet „Sv. Kiril i Metodij”, Filozofski fakultet, Institut za socijalna rabota i socijalna politika i Fondacija Fridrih Ebert, 2008.

<http://www.fes.org.mk/pdf/Social%20Policy%20MK.pdf> (Vizitime: 07.02.2011).

GRAD SKOPJE

2008. Lokalna strategija i Akcionen plan za drogi na Grad Skopje, Prevencija, lekuvanje, rehabilitacija i resocijalizacija, namaluvanje na steti i bezbednost, 2008-2013. Skopje: Grad Skopje, 2008.

GRUND, Zan-Pol K. i Dusan NOLIMAL

1995. Heroinska epidemija vo Makedonija. Izvestaj do Institutot Otvoreno opstestvo Makedonija. Skopje: Institut Otvoreno opstestvo Makedonija, 1995.

Dekada za vklucuvanje na Romite 2005-2015

2008. Procenka na napredokot na Dekadata za vklucuvanje na Romite od Romi aktivisti. Dodatok za 2007. Dekada za vklucuvanje na Romite 2005-2015, 2008.

<http://www.mtsp.gov.mk/WBStorage/Files/DecadeWatch%202007%20Update%20MK.pdf> (Vizitime: 11.03.2011).

ZOON, Ina

2001. On the Margins: Roma and Public Services in Romania, Bulgaria, and Macedonia, Edited by Mark Norman Templeton. New York: Open Society Institute, 2001.

http://www.soros.org/initiatives/roma/articles_publications/publications/marginsromania_20011201/romania_bulgaria_macedonia.pdf (Vizitime: 14.02.2011).

IGNJATOVA, Liljana

2010. Vlijanieto na rodot vrz efikasnosta na programata za odrzuvanje so metadon. Doktorska distertacija odbraneta na Medicinskiot fakultet Skopje, Katedra po psihijatrija. Skopje: Univerzitet „Sv. Kiril i Metodij“, Medicinski fakultet, 2010. Vo rakopis.

LEESON, Peter T.

2010. Gypsies. (Unpublished manuscripts.). Peter T. Leeson, 2010.
<http://www.peterleeson.com/Gypsies.pdf> (Vizitime: 07.02.2011).

Ministerstvo za zdravstvo na Republika Makedonija

2010. Registar na lekovi na Republika Makedonija. Skopje: Ministerstvo za zdravstvo na Republika Makedonija, Biro za lekovi, 2010/V.

<http://www.reglek.com.mk/publikacii/registar2010.pdf> (Vizitime: 25.01.2011).

2008. Izvestaj za bio-bihejvioralnata studija kaj mladi i populacii vo najgolem rizik za HIV-infekcija vo Republika Makedonija vo 2007 godina. Skopje: Ministerstvo za zdravstvo na Republika Makedonija, 2008.

<http://picarm.arthaus.vpscusercontent.com/images/publications/documents/8.pdf> (Vizitime: 18.02.2011).

2006. Nacionalna strategija za drogi na Republika Makedonija, 2006-2012. Skopje: Ministerstvo za zdravstvo na Republika Makedonija, dekmври 2006.

<http://pulskumanovo.org.mk/site/files/Nacionalna%20Strategija%20za%20drogi.pdf> (Vizitime: 16.03.2011).

Ministerstvo za lokalna samouprava na Republika Makedonija

2009. Teritorijalna organizacija na lokalnata samouprava. (Posleden pat objaveno na 21.01.2009 godina). Skopje: Ministerstvo za lokalna samouprava, 2009.

<http://mls.gov.mk/index.php?news=85> (Vizitime: 10.02.2011).

Ministerstvo za trud i socijalna politika na Republika Makedonija

2005. Strategija za Romite vo Republika Makedonija. Skopje: Ministerstvo za trud i socijalna politika na Republika Makedonija, 2005.

http://www.mtsp.gov.mk/WBStorage/Files/strategija_romi.pdf (Vizitime: 11.03.2011).

PETROVA, Dimitrina

2003. The Roma: Between myth and the future. Social Research 2003; 70(1): 111-61.

http://findarticles.com/p/articles/mi_m2267/is_1_70/ai_102140950/?tag=content:coll (Vizitime: 09.02.2011).

RISTOVSKA DIMITRIEVSKA, Vesna

2003. Karakteristiki na romskite semejstva vo Makedonija so poseben osvrt na romskite

naselbi vo Skopje. Vo: Socijalnata položba na naselenieto vo Republika Makedonija: Siromastija, ekskluzija i participacija vo socijalniot život, uredil Jorde Jakimovski, str. 55-67. Skopje: Fondacija Fridrih Ebert, 2003. http://www.fes.org.mk/pdf/socijalna_mak.pdf (Vizitime: 07.02.2011).

SLUZBEN VESNIK NA REPUBLIKA MAKEDONIJA

2010a. Zakon za izmenuvanje i dopolnuvanje na Zakonot za zdravstvena zastita.

Sluzben vesnik na Republika Makedonija, 88/10, 02.07.2010. Skopje: Sluzben vesnik na Republika Makedonija, 2010.

2010b. Programa za zdravstvena zastita na lica so bolesti na zavisnosti vo Republika Makedonija za 2010 godina. Sluzben vesnik na Republika Makedonija, 20/10, 11.02.2010, str. 30-32. Skopje: Sluzben vesnik na Republika Makedonija, 2010.

2009a. Zakon za socijalna zastita. Sluzben vesnik na Republika Makedonija, 79/09, 24.06.2009. Skopje: Sluzben vesnik na Republika Makedonija, 2009.

2009b. Zakon za izmenuvanje i dopolnuvanje na Zakonot za zdravstvena zastita.

Sluzben vesnik na Republika Makedonija, 67/09, 29.05.2009. Skopje: Sluzben vesnik na Republika Makedonija, 2009.

2008. Zakon za izmenuvanje i dopolnuvanje na Zakonot za zdravstvena zastita.

Sluzben vesnik na Republika Makedonija, 77/08, 26.07.2008. Skopje: Sluzben vesnik na Republika Makedonija, 2008.

2007. Zakon za izmenuvanje i dopolnuvanje na Zakonot za zdravstvena zastita.

Sluzben vesnik na Republika Makedonija, 05/07, 16.01.2007. Skopje: Sluzben vesnik na Republika Makedonija, 2007.

2006. Zakon za izmenuvanje na Zakonot za zdravstvena zastita. Sluzben vesnik na Republika Makedonija, 65/06, 26.05.2006. Skopje: Sluzben vesnik na Republika Makedonija, 2006.

2005a. Zakon za izmenuvanje i dopolnuvanje na Zakonot za zdravstvena zastita.

Sluzben vesnik na Republika Makedonija, 84/05, 03.10.2005. Skopje: Sluzben vesnik na Republika Makedonija, 2005.

2005b. Zakon za izmenuvanje i dopolnuvanje na Zakonot za zdravstvena zastita.

Sluzben vesnik na Republika Makedonija, 111/05, 19.12.2005. Skopje: Sluzben vesnik na Republika Makedonija, 2005.

2004. Zakon za izmenuvanje i dopolnuvanje na Zakonot za zdravstvena zastita.

Sluzben vesnik na Republika Makedonija, 10/04, 07.03.2004. Skopje: Sluzben vesnik na Republika Makedonija, 2004.

1997. Zakon za zdravstvena zastita. (Precisten tekst). Sluzben vesnik na Republika Makedonija, 17/97, 17.04.1997. Skopje: Sluzben vesnik na Republika Makedonija, 1997.

SOBRANIE NA RM

1991. Ustav na Republika Makedonija. Skopje: Sobranie na Republika Makedonija, 17

noemvri 1991.

<http://www.sobranie.mk/mk/default.asp?vidi=ustav> (Vizitime: 05.11.2008).

TOZIJA, Fimka

2008. Socijalna inkluzija na Romite vo zdravstvoto. Vo: Revija za socijalna politika. Institut za socijalna rabota i socijalna politika, God. 1, Br. 1, juni 2008, str. 58-67. (Zbornik tekstovi). Skopje: Fondacija Fridrih Ebert, 2008.

<http://www.fes.org.mk/pdf/Revija%20za%20socijalna%20politika.pdf> (Vizitime: 07.02.2011).

UNICEF

2007. Mapiranje i studija zasnovana vo zaednicata za adolescenti pod najgolem rizik od HIV/SIDA/SPI. Skopje: UNICEF, 2007.

Fond za zdravstveno osiguruvanje na Makedonija

2010. Soopstienie za poednostavuvanje na procedura za dobivanje na sini kartoni za nevraboteni lica, objaveno na 02.02.2010. Skopje: Fond za zdravstveno osiguruvanje na Makedonija, 2010.

<http://www.fzo.org.mk/default.asp?ItemID=69D30035E49D8B4681F78948A2337BA4> (Vizitime: 14.03.2011).

FREJZER, Angus

2003. Cigani. Skopje: Slovo 2003.

HOPS Opcii za zdrav zivot

2008. Brza procenka i odgovor na potrebite i moznostite za sproveduvanje aktivnosti za prevencija na upotrebata na drogi megju srednoskolskata mladina vo Grad Skopje. Skopje:

HOPS Opcii za zdrav zivot i Grad Skopje, 2008.